

Geniets patologi

*En studie
i 1800-talsmedicinens genibegrepp¹*

Tobias Dahlkvist*

Trots sin omvittnade vana att traska runt på Athens gator och torg och ge råd åt människor i allehanda angelägenheter ville Sokrates inte ge staten råd i folkförsamlingen. När han ställdes inför rätta fick han anledning att förklara varför. ”Det beror på något som ni har hört mig säga många gånger och i många sammanhang, nämligen att det kommer för mig något från en gud eller en gudomlighet, vilket Meletos har lyckat med i sin åtalsskrift. För mig började det här i barndomen. Det är ett slags röst som dyker upp, och när den gör sig hörd avråder den mig alltid från något som jag står i begrepp att göra, men den manar mig aldrig att göra det.”²

Den verkan denna ”gud eller gudomlighet”, denna *daimonion*, hade på Sokrates skulle under 1800-talet väcka de medicinska vetenskapernas intresse. Vi kommer att se att den tolkades som en hallucination vittnande om sinnessjukdom såväl som katalepsi. Läkarvetenskapens intresse för Sokrates var en del av en märklig besatthet hos dess företrädare främst under 1800-talets senare del vid geniet som en patologisk avvikelse, en form av vansinne. I sin *La connaissance de la vie* skriver den franske vetenskapshistorikern Georges Canguilhem att vetenskapens grundläggande begrepp tenderar att vara ”ympade” på förvetenskapliga eller mytiska bilder.³ Det finns knappast något område där detta är en mera träffande beskrivning än frågan om geniets patologi, där en romantisk myt med antika rötter plötsligt blir till en stridsfråga för de allra mest positivistiska vetenskapsidkarna. I denna uppsats kommer jag att undersöka hur denna ympning gick till: de viktigaste av de olika medicinska teorierna om geniet kommer att ställas mot varandra. Jag kommer att söka visa att det fanns ett flertal skäl för vetenskapsmännen att intressera sig för geniet: från tron att psykiatrin genom sin särskilda kunskap om människan kan bidra med en särskild förståelse av litteraturens och filosofins storverk, via uppfattningen att geniet med sin intuition kan föregripa den vetenskapliga utvecklingen varför vetenskapen kan utnyttja dess insikter för sina egna syften, till rent polemiska intressen. Men främst vill jag visa att genifrågan var en viktig vetenskaplig stridsfråga, och att man i synnerhet inte till fullo kan förstå 1800-talsmedicinens upptagenhet av brottsligheten och den födda brottslingen utan att väga in dess intresse för geniet.

* Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet

I den medicin- och vetenskapshistoriska forskningen har de medicinska teorierna om geniet hittills inte väckt forskningens intresse i någon nämnvärd grad (och när så väl sker tenderar man att betrakta genifrågan som en kuriositet, utan att ens försöka göra de vetenskapliga anspråken rättvisa). Geniteorierna tog till större delen form inom kriminalantropologin: geniet diskuterades som vi skall se som en avvikelse av samma slag som brottslingen. Om kriminalantropologin och de olika teorier om brottslingens förhållande till det omgivande samhället som dess huvudpersoner utvecklade finns en snart sagt oändlig sekundärlitteratur, inte sällan av hög kvalitet. Men nästan utan undantag handlar den uteslutande om synen på brottsligheten. I litteraturen om Lombroso – som vi skall se huvudpersonen i det sena 1800-talets genifråga – finner man några studier där också geniet berörs: de viktigaste bidragen torde vara kapitlet om geniet i Delia Frigessis *Cesare Lombroso* och Jutta Persons *Der pathographische Blick*; och vid sidan av dem Renzo Villas *Il deviante e i suoi segni* där geniet dryftas i några olika sammanhang.⁴ Andrea Rondini diskuterar Lombrosos förhållande till litteraturen, låt vara på ett rätt osystematiskt sätt, i *Cose da pazzi*.⁵ Men även om i synnerhet Frigessi behandlar Lombroso genom att sätta in honom i en vetenskapshistorisk kontext saknas en större studie som behandlar den medicinska genifrågan. *The mad genius controversy* av George Becker hade kunnat vara den studien: den lider dock svårt av att författaren med några få omotiverade undantag inskränker sig till att diskutera böcker om geniet som publicerats på antingen tyska eller engelska.⁶ I själva verket var det som vi skall se utan tvekan i Italien och i Frankrike som frågan om geniet blev till en verklig stridsfråga. Vi skall strax ta itu med genifrågan i dessa länder. Men först av allt finns det goda skäl att återvända till Sokrates.

Sokrates möten med sin demon gestaltas i flera av Platons dialoger. Gång efter annan börjar han plötsligt grubbla över ett eller annat, och står sedan som förstenad tills han lyckats få rätsida på problemet, alldeles oavsett vilken situation han befinner sig i och vad som sker omkring honom. I Alkibiades' tal till Sokrates i *Gästabudet* berättar denne om hur Sokrates när de båda låg i fält en dag greps av en tanke och förblev stående orörlig närmare ett helt dygn:

En morgon kom han att tänka på en sak och blev stående där han var i funderingar. När han inte kom på någon lösning gick han inte därifrån, utan stod kvar och grubblade. Det blev middag, karlarna lade märke till det, förundrades och sade till varandra att där har Sokrates stått sen i morse och grubblat på något. När det till slut blev kväll var det några joniker som bar ut sina britsar efter maten för att sova i svalkan (det var sommar) och samtidigt hålla uppsikt och se efter om Sokrates skulle bli stående hela natten. Där stod han tills gryningen kom och solen gick upp. Då bad han en bön till solen och gick därifrån.⁷

Att till den grad absorberas av en tanke som plötsligt dyker upp att man glömmer omvärlden för att tänka tanken till sitt slut, utgör mönstret för geniets beteende. Geniet styr inte över de tankar som föds i hans eller hennes – även om geniet är manligt konnoterat och de flesta av exemplen på genier som dyker upp i genilitteraturen är män finner man hos de flesta geniteoretikerna också några kvinnliga exempel – huvud. Plötsligt finns tankarna där, radikalt annorlunda än det vanliga tänkandet. Sokrates har också genom århundradena förblivit sinnebild för ett geni. I den medicinska 1800-talslitteratur som kommer att diskuteras i denna uppsats är Sokrates sådan han möter oss i Platons dialoger en ständigt återkommande referenspunkt.

Geni och neuroser i det tidiga 1800-talets Frankrike

Om tanken att geni är en form av gudomligt vansinne hade rötter i antiken väckte den i all synnerhet genklang hos romantikerna. Som en bild för hur kreativiteten hade sin upprinnelse i en särskild sfär bortom det sunda förnuftets rāmärken och därför var åtkomlig endast för en liten utvald skara fungerade den ypperligt: detta är alltför välkänt för att behöva beläggas med citat. I deras fotspår skulle också medicinen komma att ta anspråken att genierna ägde en särskild sjuklig sensibilitet på största allvar, men denna medicinska litteratur har inte alls fått den uppmärksamhet den förtjänar. ”And by the mid-nineteenth century, late Romanticism’s own Byronic or Bohemian self-image was being transformed into the new diagnostic category of decadent degeneration” skriver Roy Porter i sin *A social history of madness*, och tillägger:

As such it was increasingly linked (albeit speculatively) with a presumed organic aetiology: the Romantic flight was brought to earth as a somatic disease, or at least as one of the leading symptoms of degenerative disorders such as consumption, neurasthenia or indeed syphilis. Genius itself came to be seen by doctors not just as a demon, but specifically as pathological, and a swarm of books appeared exposing *The Infirmities of Genius*, or the illnesses of *The Great Abnormals*. The Romantics liked to tell the world that they were mad. Little did they understand how the world would take its revenge.⁸

Porters exempel är märkligt illa valda. Varken *Great abnormals* eller *Infirmities of genius* är några typiska titlar i den medicinska genilitteraturen.⁹ Det förändrar dock inte det faktum att romantikens genibegrepp av 1800-talsmedicinen omtolkades till ett sjukdomssymptom. Som sig bör tog sjukförklaringen av geniet sin början med en medicinsk analys av Sokrates och hans demon. 1836 gav den franske läkaren Louis-Francois Lélut ut en omfångsrik bok om Sokrates: *Du démon de Socrate*.¹⁰ Utifrån

de antika källor som finns bevarade, Platons och Xenophons dialoger och de spridda vittnesmål som finns samlade hos främst Diogenes Laertius, söker Lélut ställa diagnos på Sokrates. Hans premis – en premis som kommer att återkomma hos de allra flesta av de psykiatriker och läkare som citeras i det som följer – är att han som läkare äger en särskild förmåga att förstå Sokrates' beteende.

Lélut menar att Sokrates' sätt att fullständigt absorberas av sina tankar är patologiskt, men att i synnerhet hans tro på demonen som gav honom råd är en hörselhallucination som vittnar om sinnessjukdom. ”Sokrates drabbades av extaser, nästan av kataleptiska anfall, som det som drabbade honom vid belägringen av Poteidaia och vid andra tillfällen. Snart antog dessa extaser tydligare karaktären av hallucinationer, mera kortvariga, men mera frekventa; allmänna känselhallucinationer, antingen yttre eller inre; hörselhallucinationer framförallt, och förmodligen också synhallucinationer.”¹¹ Förekomsten av dessa hallucinationer gör att Lélut menar att man måste räkna Sokrates som vansinnig. Han frågar sig därför hur det kan komma sig att Sokrates, trots att hallucinationerna var kända för hans samtida och varit det för varenda generation sedan dess, kunnat räknas som den främste filosofen. Han konstaterar att medicinen på Sokrates tid räknade manin som den egentliga formen av vansinne. För den moderna medicinen vittnar Sokrates' hallucinationer om en störd verklighetsuppfattning; för en tid präglad av en orubblig tro på gudar som meddelade sig genom orakler och – just – demoner rymdes hallucinationerna inom det som räknades som friskt. Léluts resonemang hade kunnat öppna för en historisering och relativisering av medicinens anspråk, men han väljer den motsatta vägen. Det är först, menar han, genom medicinen och i synnerhet genom Lélut som man lärt känna den verkliga Sokrates.

I Léluts fotspår skulle sedan en yngre kollega komma att utveckla en sammanhängande teori om geniets väsen: Jacques-Joseph Moreau (de Tours).¹² Mest känd torde han vara för att på 1850-talet ha försett den beryktade haschischklubben (till vars medlemmar bland andra Baudelaire, Nerval och Gautier räknades) med dess varor. I början av sin bana hade Moreau vistats i Mellanöstern och där kommit i kontakt med haschet.¹³ Hans första större medicinska arbete behandlade just haschets verkningar.¹⁴ Men han kom att vidga sina undersökningar till att handla om andra slags mentala avvikelser, och i synnerhet *La psychologie morbide* från 1859 som söker visa att geni har ett gemensamt ursprung med idioti och vansinne. Alla slags avvikande beteenden har en fysiologisk grundval, menar Moreau, och såväl geniet som vansinnet och idiotin är resultatet av en överdriven aktivitet hos vissa av de intellektuella fakulteterna. Denna överaktivitet (*suractivité*) finner man i det maniska tillståndet hos den vansinnige liksom hos konstnären i ögonblick av inspiration. ”Man lägger således märke till att de mest gynnsamma organiska villkoren för utvecklandet av dess fakulteter är just de som ger födelse åt deliriet.”¹⁵

Moreau framhåller i högre grad än Lélut hade gjort att han som läkare äger en förståelse för det sjukliga beteendet som en medicinsk lekman saknar. Hän vänder sig särskilt emot psykologin, vars företrädare han menar inte äger tillräckligt djup förståelse för det patologiska tillståndet för att förstå vilket slags fakta som ligger till grund för tillstånd som exaltation eller fanatism.¹⁶ Medicinhistorikern Ian Dowbiggin tolkar i sin studie av den franska 1800-talspsykiatrin Moreau som en av ledarna för en aggressivt expansiv psykiatri inom ramen för en strid om tolkningsföreträdet om människan.¹⁷ Moreaus tänkande genomsyras av en vilja att föra tillbaka mentala tillstånd på somatiska. Varje slags intellektuellt tillstånd, sjukligt eller friskt, har sitt ursprung i ett visst tillstånd hos nervsystemet. I geniets fall är det en sjuklig upphetsning av nervsystemet som utgör detta substrat, och som är genialitetens förutsättning. Varje gång man observerar intellektuella förmågor över det genomsnittliga kan man vara säker på att en neuropati ligger till grund för dem. ”*Geniet*, ” frågar Moreau, ”det vill säga den intellektuella aktivitetens högsta uttryck, dess *nec plus ultra*, enbart en *neuros*? Varför inte? Man kan mycket väl, tycks det oss, acceptera denna definition, om man inte tillskriver ordet *neuros* någon annan absolut mening än att då det handlar om olika modaliteter hos nervorganen, utan helt enkelt gör det till en synonym till exaltation (vi säger inte problem, störning) hos de intellektuella fakulteterna.”¹⁸ Senare uttrycker han sig än starkare: ”Vansinne och geni är syskon: *in radice conveniunt*.”¹⁹

I en avslutande del anför Moreau under några olika rubriker mer eller mindre genialiska personer som uppvisar en eller annan form av sjuklighet som gör troligt att deras nervsystem var skadat. Dessa personer anförs alltså för att visa att geni är en *neuros*. På en av dessa listor dyker Dante upp: ”Dante. – Han hade dragit sig tillbaka till Ravenna kort tidigare, när en *plötslig* sjukdom ryckte bort honom den 14 september 1321.” Moreau lägger till en kommentar, som i blixtbelysning ger en mycket åskådlig bild av hans förhållningssätt till källorna: ”*Nota*: Vilken var denna sjukdom? Det har vi inte kunna fastställa. Men vi kan inte glömma att i den stora majoriteten av fallen är de plötsliga dödsfallen orsakade av affektioner hos hjärnan eller hos de stora blodkärlen.”²⁰ Det faktum att man inte vet vad Dante dog av hindrar alltså inte att hans död används för att bekräfta tesen om geniets ursprung i ett sjukligt nervliv.

Två år efter Moreaus *La psychologie morbide* replikerade Pierre Flourens, den franska Vetenskapsakademiens sekreterare, med en liten skrift om förnuft, geni och vansinne. Bokens längsta kapitel, om ett trettiotal sidor, ägnas åt en uppgörelse med Moreaus tankar. Mot Moreaus uppfattning av geniets som en *neuros* hävdar han att det är ett ”högre förnuft” (”je définis le *génie* une raison supérieure”).²¹ Flourens’ ord ljöd ohörda. I en anteckning från 1885/86 noterar Nietzsche att uttrycket ”*le génie est une névrose*” (”geniet är en *neuros*”) blivit till ett talesätt i Paris. Nietzsche

självt satte visserligen aldrig sin fot i Paris, men menade sig icke desto mindre veta att det faktum att denna fras blivit till ett talesätt säger åtskilligt om den mentala hälsan i Frankrike.²² Vid det laget var förvisso en ny generation franska psykiatriker i färd med att formulera ett nytt genibegrepp, i polemik mot den italienska kriminalantropologins försök att bygga vidare på Moreaus genibegrepp. Nietzsches iakttagelse vittnar likväl om genomslaget hos Moreaus tes.

Några år efter Moreau skulle dock en än mer inflytelserik geniteori börja ta form i arbetsrummet hos en ung psykiatridocent i den lilla lombardiska universitetsstaden Pavia. Dit är det hög tid att bege sig.

Cesare Lombroso och hans skola

Cesare Lombroso (1835–1909) var en av det sena 1800-talets mest inflytelserika, och därtill mest missförstådda vetenskapsmän. I efterhand tenderar han att uppfattas som en ryslig reaktionär, vars försök att identifiera människor med en medfödd benägenhet att begå brott bidrog till några av historiens värsta illgärningar. I själva verket var en central drivkraft till Lombrosos vetenskapliga gärning att söka göra rent hus med nedärvda fördomar om rätt och fel för att ersätta dem med ett vetenskapligt synsätt. Politiskt var han mycket progressiv: han var socialist – Lombroso representerade socialistpartiet i Turins kommunfullmäktige mellan 1899 och 1905 – och dessutom sionist; han omsatte i övrigt sina ideal i praktik genom ett livslångt arbete med att söka ett botemedel mot pellagra, en sjukdom som hemsökte den fattiga bondebefolkningen i Lombrosos hemtrakter i norra Italien.²³ Med boken *L'uomo delinquente* från 1876 blev han ryktbar över hela Europa. Han argumenterade där för att brottslighet beror på att människor som förkroppsligar ett övervunnet stadium i mänsklighetens utveckling av en slump (eller, i senare utgåvor av boken, på grund av den moderna människans degeneration) på nytt dyker upp i det moderna samhället, och då saknar förmågan att förstå dess normer och sedvänjor.

Lombroso förknippas idag nästan uteslutande med idén om den födda brottslingen, men var upphovsman till ett stort teoribygge som utöver de kriminalantropologiska delarna i snävare avseende bland annat behandlar prostitutionsfrågan och kvinnan (*La donna delinquente, la prostituta e la donna normale*, skriven i samarbete med svärsonen Guglielmo Ferraro 1893), grafologi (*Grafologia*, 1895) och antisemitism (*L'antisemitismo*, 1895). Inte minst intresserade sig Lombroso för frågan om geniets väsen. Han gav ut fyra böcker (och en rad artiklar) om geniet, och ägnade sig uppenbarligen åt frågan under mer än fyrtio år av sitt liv: från 1864 när den första upplagan av *Genio e follia* publicerades till 1907 när den andra upplagan av *Genio e degenerazione* trycktes. Den italienska vetenskaps-historikern Delia Frigessi skriver i sin mycket värdefulla intellektuella

biografi över Lombroso att hans första bildningsgång knappast lät ana att han var en naturvetenskapsman i vardande: hans största intressen var litteratur, lingvistik och psykologi.²⁴

Genio e follia, den första av Lombrosos geniskrifter publicerades redan 1864. Det är fråga om en liten broschyr om knappt femtio sidor som Lombroso som ung lärare vid universitetet i Pavia lät trycka som underlag för undervisningen i antropologi. Den skulle komma att gradvis utökas i en rad nyutgåvor, först tre utgåvor med samma titel och sedan ytterligare två under titeln *L'uomo di genio*, varvid huvudtesen ändrats men textens struktur ändå förblev intakt. De utgör ett gott exempel på Lombrosos eklektiska arbetssätt: nya exempel fogas till gamla, vissa passager arbetas om och utökas, nya rön och teorier arbetas in i systemet, och i den mån de inympade tillskotten hamnar i motsatsställning till själva stammen löses det genom ett varligt omtolkningsarbete.²⁵ 1894 års upplaga av *L'uomo di genio* uppgår till nästan 800 sidor; dess huvudtes står i direkt motsatsställning till den tes som Lombroso drev i *Genio e follia* och den bygger som vi skall se på att resonemang om degenerationen och den dolda epilepsin inarbetats i teoribygget, inslag som skaver rejält mot hans ursprungliga tankebygge. Likväl är det i grunden samma bok: strukturen är mer eller mindre oförändrad, en rad bärande formuleringar återfinns oförändrade i alla de sex utgåvorna. Denna paradox måste man hålla i minnet för att rätt förstå Lombroso.

”Efter det poetiska föregripandet i romantiken och de första vetenskapliga undersökningarna genom franska medicinare under 1800-talets första hälft finns sedan Lombrosos ’Genio e follia’ en fast förbindelse mellan geni och vansinne” skriver den tyske historikern Jochen Schmidt.²⁶ Det är en sanning med modifikation. Den huvudsakliga tesen i *Genio e follia* är att geniet uppvisar en rad likheter med den vansinnige. De påverkas exempelvis på samma sätt av klimatet och av vädret: någorlunda höga temperaturer och ett måttligt lufttryck stimulerar såväl genialiteten som vansinnet, varför försommaren och den tidiga hösten är de perioder då såväl intagningarna till sinnessjukhusen som de genialiska konstverkens antal är som högst. Detta är anledningen, menar Lombroso, att städer som Florens och Neapel, med ett varmt men inte överdrivet hett klimat och ett gynnsamt lufttryck beroende på att de är anlagda på kullar, genom seklen kunna uppvisa sådana mängder av såväl genier som vansinniga. Att det är klimatet och inte sociala faktorer som är avgörande vill Lombroso visa genom en jämförelse med Pisa. Trots att Pisa sedan 1300-talet varit Toscanas universitetsstad (och regionens lärdomscentrum längre än så), och trots att staden ligger mindre än tio mil från Florens kan den inte skryta med mer än en handfull genier och hemsöks av vansinne i motsvarande ringa grad. Hade geni påverkats av sociala faktorer, menar Lombroso, hade Pisa mycket väl kunnat göra Florens rangen stridigt. Nu har man inte mycket mer än Galilei (som dessutom bodde en stor del av sitt liv i

Florens) att yvas över. Det beror på att Pisa ligger på en slätt och därför inte alls har Florens gynnsamma lufttryck.²⁷

Genierna uppvisar vissa egenskaper som påminner om vansinnet och påverkas av samma faktorer som detta. Lombroso räknar upp tretton egenskaper som genier som också lider av vansinne typiskt sett uppvisar: de äger exempelvis ingen verklig karaktär (och detta skiljer dem från de mest framstående genierna), de uppvisar mycket tidig mognad, tenderar att missbruka alkohol och narkotika och drivs att ständigt resa.²⁸ Det mest utmärkande draget hos genierna, friska som sjuka, menar Lombroso dock vara växlingen mellan stadier av upprymdhet och av apati (*estro e esaurimento*).²⁹

Men om Lombroso framhåller likheter mellan geni och vansinne, och citerar en rad exempel på genier som betar sig vansinnigt eller till och med blivit vansinniga, är han helt explicit med att geni *inte* är en form av vansinne.³⁰ I förstautgåvan av *Genio e follia* riktar han en retorisk fråga till läsaren: ”Om geniet alltid är en sinnessjukdom, hur förklarar ni att Galileo, Kepler, Columbus, Voltaire, Napoleon, män som, utöver geniet, hade att utstå stora, – och alltför verkliga – motgångar, inte visade det minsta tecken på sinnessjukdom?”³¹ Ännu i den fjärde upplagan från 1882 är Lombroso helt explicit med att geni inte är en form av vansinne: ”Mellan den genialiska människans fysiologi och den sinnessjukes patologi finns inte så få punkter av överensstämmelse. – Det finns genialiska vansinniga och sinnessjuka genier. – Men det finns och har funnits oräkneliga genier som, bortsett från någon sensibilitetsanomali, aldrig kommer att lida av sinnessjukdom.”³² Det är oerhört viktigt att man inte misstar sig om detta: partistriderna inom genidebatterna blir helt obegripliga om man inte har klart för sig att (och när) Lombroso ändrar position utan att vidkännas det.³³

1872 publicerades en andra utgåva av *Genio e follia*, enligt titelbladet ”fullständigt omsmält och utökad”. Den är närmare tre gånger så tjock som förstautgåvan, 122 sidor mot förstautgåvans 46, men uppvisar ännu inte några betydande skillnader gentemot denna: exemplen i synnerhet har utökats, men argumentet är detsamma. 1877 gavs en tredje upplaga ut, varvid några appendix lades till texten.³⁴ I den fjärde upplagan från 1882 börjar man däremot kunna se att något nytt är i färd att ta form. Geniet är alltjämt explicit ett icke-patologiskt fenomen, men intresset för vansinnet hos genierna har helt tydligt ökat hos Lombroso. Frontespisen bär ett porträtt föreställande Schopenhauer, ett av nycklexemplen i boken. De vansinniga genierna som citeras som exempel är många fler än i tidigare utgåvor, och de tillmäts framför allt större vikt.

Lombrosos bruk av exempel är någonting mycket säreget. Han använder sig av anekdoter om författare och konstnärer som skall exemplifiera geniets typiska egenskaper. Det finns ingen särskild källkritik, utan alla anekdoter duger.³⁵ ”Any biographical particulars were fair game in diagnosing

degeneracy in its myriad forms”, skriver Jonathan R. Hiller apropå Lombrosos förhållande till sina källor.³⁶ Vidare växer antalet exempel för varje utgåva – och emellanåt lavinartat. I 1864 års utgåva av *Genio e follia* håller han sig till några återkommande exempel på sjukliga genier: Torquato Tasso, Rousseau, Lenau och några till, medan exempelvis Goethe återkommer några gånger som exempel på friska genier vars beteende likväl skvallrar om att geniet uppvisar likheter med vansinnet. Senare adderas nya namn, och det *en gros*. 1882 kan det låta såhär:

I våra tidevarv har Farini, Brougham, Southey, Gonoud, Govone, Gutzkow, Monge, Fourcroy, Loyd, Cooper, Bocchia, Ricci, Fenicia (Mastriani, *Sul Genio e Follia*, Napoli, 1881), Engel, Pergolesi, Nerval, Batjusckoff, Murger, B. Collins, Techner, Holderlin, Von der West, Gallo, Spedalieri, Bellingeri, fysiologen Salieri, Müller, Lenz, Barbara, Fusely, Petermann, målaren Whit Hamilton, Pöe, Uhliche, och kanske Musset och Baudelaire, blivit vansinniga.³⁷

Denna lista av namn, mer eller mindre vald på måfå bland ett flertal snarlika, föregås inte av någon introduktion och inte heller följs den av någon analys. De 34 insjuknade konstidkarna (och de två möjliga kandidaterna Musset och Baudelaire) talar i Lombrosos ögon uppenbarligen så starkt för geniets släktskap med vansinnet att varje kommentar är överflödig.

Den stora förändringen i Lombrosos genisyn äger rum mellan 1882 års upplaga av *Genio e follia* och den femte utgåva som under den nya titeln *L'uomo di genio* gavs ut 1888. I denna skrift är geniet nämligen inte längre friskt. Det avsnitt som i 1882 års upplaga bar rubriken ”Geniernas fysiologi och geniets analogier med vansinnets patologi” har här exempelvis ändrat namn till ”Geniets fysiologi och patologi”: geniet har inte längre bara en fysiologi utan också en patologi. Och i stället för att tala om likheter mellan geni och vansinne är geniet här uttryckligen sjukligt: ”en form av degenerativ psykos av den särskilda familjen eller av det *epileptoida* slaget”.³⁸

I mitten av 1880-talet omprövade Lombroso en stor del av sitt system. Också den födda brottslingen förändrades på ett analogt sätt under dessa år. Det tycks ha varit två faktorer som fick Lombroso att tänka igenom sin lära, dels rättegången mot den italienske soldaten Misdea som efter ett epileptiskt anfall ställde till med ett blodbad på sin kasern och efteråt menade sig inte minnas händelsen, och dels kritik från den franske juristen Gabriel Tarde, den av Lombrosos motståndare som han hyste störst respekt för. Misdea hade till sitt försvar anfört att han som en följd av sin epilepsi försatts i ett somnambult tillstånd under vilket han tagit till våld mot sina kamrater – han dödade sju och sårade tretton vid sin egen kasern – utan att själv kunna styra över sina handlingar.³⁹ Det var en argumentationsstrategi som inte fungerade, Misdea dömdes till döden, men han togs i försvar av Lombroso som menade att detta somnabula tillstånd ofta

följer på epileptiska anfall, och att det mycket väl kan vara så att man i det begår brott utan att vara varse vad man gör.⁴⁰ Genom Misdearättegången väcktes Lombrosos intresse för epilepsin på allvar, och snart menade han att såväl den födda brottslingens benägenhet att begå brott och geniets intuitiva skapande är en form av moraliskt vansinne som har sin rot i ett sådant somnambult tillstånd som kan följa på det epileptiska anfallet. Förvisso har den stora majoriteten av såväl genier som brottslingar aldrig upplevt några epileptiska anfall, men det kunde Lombroso förklara med hjälp av en omstridd diagnos som vi strax skall återkomma till: den dolda epilepsin. Vad gäller Tarde hade han ifrågasatt Lombrosos ursprungliga förklaring av brottslingstypen som en atavism, ett övervunnet utvecklingsstadium som plötsligt återkommer. Tarde hade ifrågasatt hur brottslingen kunde höra ett primitivt utvecklingskede till och på samma gång vara förknippad med vansinnet, när nu vansinne är något som tilltar med utvecklingen. Lombroso såg uppenbarligen att det fanns något fundamentalt riktigt i invändningen, och i epilepsin fick han sin förklaringsmodell. Som en följd förändrades hans teorier genomgripande under en kort period i mitten av 1880-talet.⁴¹

Geniets skapande utmärks av att det inte sker enligt en rationell plan. Om detta kan man säga att full enighet rått sedan första början, oavsett hur man i övrigt ser på geniet. Lombroso citerar i alla sina geniskrifter massor av exempel på konstnärer och tänkare som berättar att deras idéer kommer till dem helt oförhappandes. Epilepsin gav Lombroso en förklaring till hur detta gick till: det är under det postepileptiska somnambula tillståndet som det geniala skapandet sker. Det förklarar att en person plötsligt kan förnimma på ett radikalt annorlunda sätt än han eller hon gör normalt, för att sedan falla tillbaka i det normala åskådnings- och tänkesättet. Men det tarvas uppenbarligen en förklaring till hur så många genier kan hamna i detta tillstånd som hör epilepsin till utan att visa upp några som helst epileptiska anfall. Lombroso fann sin förklaring i den så kallade dolda epilepsin, *épilepsie larvée*, som Morel först talade om på 1860-talet och som förblev ytterst kontroversiell.⁴² Dold epilepsi innebar kort sagt att man lider av epilepsi, men utan att drabbas av de karaktäristiska anfallen. Däremot uppvisade man de övriga typiska symptomen, den så kallade auran, den korta period av extrem klarsyn som typiskt sett föregår och förvarnar om anfallet, och det somnambula tillståndet efter detta. Två andra läkare, fransmannen Jules Falret och tysken Paul Samt, utvecklade sedan en teori i anslutning till Morel om den så kallade ”psykiska ekvivalensen”.⁴³ De menade att hos de dolda epileptikerna ett annat sinnestillstånd så att säga tog anfallets plats, vilket i Lombrosos vidaretolkning av temat innebar att det kreativa ruset hos geniet var en psykisk ekvivalens till *grand mal*-anfallet hos den typiska epileptikern. Det är alltså detta som Lombroso avsåg när han i *L'uomo di genio* betecknade geniet som en epileptoid psykos. I ett diskussionsinlägg under den första

kriminalantropologiska konferensen 1885 definierar Lombroso termen epileptoid: ”M. Lombroso svarar M. Tamburini livligt, och insisterar på *analogin* mellan de kliniska formerna. Han talar på nytt om den dolda epilepsin. Det finns epileptiker som aldrig upplevt motoriska konvulsioner, men som lider av epileptisk vertigo. Han föreslår att termen *epileptioder* anammas för att beteckna människor affekterade av vissa ofullständiga men särskilda former av epilepsi.”⁴⁴

Geniet är nu alltså sjukligt, och skulle så förbli i Lombrosos senare geniskrifter *Genio e degenerazione* och *Nuovi studii sul genio*. Det är en form av epilepsi, som förorsakat ett slags moralvansinne som medför en oförmåga att förstå de normala mänskliga relationerna. Det har många biverkningar: ofruktbarhet, retbarhet, oförmåga att känna samhörighet med sin familj, sin hembygd och sin nation, begivenhet för alkohol- och narkotikamissbruk, och så vidare. I *Genio e follia* hade Lombroso haft en lista på tretton egenskaper som sjukliga genier visar upp; i *L'uomo di genio* är samma lista utökad till tjugotre egenskaper och många fler exempel. Men det har också en mycket viktig positiv biverkning. Geni innebär att man har en förmåga att, under det kreativa rus som utgör den psykiska ekvivalensen till det epileptiska anfallet, tänka på ett kvalitativt annorlunda sätt än normalt. Det gör att geniet kan lösa problem som är helt och hållet oåtkomliga för normalvetenskapsmannen. ”Den snabbare idéassociationen, den mera levande fantasin gör att de, ofta, löser problem som mera bildade men normala begåvningar går bet på”.⁴⁵ Häri ligger skillnaden mellan geni och begåvning. En begåvad person är normal, men lite bättre på sitt specialområde: lite intelligentare, utrustad med lite större tålamod och så vidare. Geniet är däremot väsensskilt från den normala människan. För Lombroso innebär det att geniet kan utnyttjas av vetenskapen. Man kan så att säga åka snålskjuts på de upptäckter som geniet råkar göra, som kan föregripa vetenskapens utveckling med många årtionden. Det finns alltså en tydlig utveckling i Lombrosos författarskap. Geniet går från att vara en anomali till att bli en patologi. Men det är ett patologiskt degenerationsfenomen vars positiva biverkningar kan användas för att ställa de andra degenerationsformernas – den födda brottslingens och den vansinniges – verkningar tillrätta.

Att geniet kom att förknippas med epilepsin innebär att kända epileptiker som också varit genier fick en särskild vikt som exempel för Lombroso. Med hänvisning till den ”binominala eller seriella lagen” menar Lombroso att inget fenomen existerar i isolering, utan att det som framstår som ett isolerat faktum bara är det tydligaste av en rad analoga fenomen. Förekomsten av epileptiker som är genier är därför ett avgörande argument för tesen om geniets epileptiska natur; i *L'uomo di genio* finner man därför en fantastisk lista över förment epileptiska genier: Napoleon, Molière, Julius Caesar, Petrarca, Peter den Store, profeten Mohammed, Händel, Swift, Richelieu, Karl V, Flaubert, Dostojevskij och Paulus.⁴⁶ Dostojevskij,

det stora epileptiska geniet, är det viktigaste av Lombrosos exempel, både i *L'uomo di genio* och i *Le più recenti scoperte ed applicazioni della psichiatria e dell'antropologia criminale* från 1893 diskuteras Dostojevskij's skildringar av epilepsianfallet och hur han genom ett kreativt rus förorsakat av epilepsin fick en föränning om olika brottslingskategorier som han skildrade i sina romaner med en sådan noggrannhet att vetenskapen först trettio år senare börjar komma ikapp honom.⁴⁷ Vid sidan av Dostojevskij är Napoleon särskilt intressant. I *Genio e follia* hade Lombroso som vi sett framhållit honom som ett av exemplen på ett ovedersägligt sunt geni. Nu däremot ägnar han flera sidor åt att visa att Napoleons taktiska briljans utmärktes av just det slags oförutsägbarhet som det epileptoid-somnambula kreativa ruset medför. I anslutning till Hippolyte Taines artikelserie om Napoleon i *Journal des deux mondes* menar Lombroso att Napoleon verkligen var epileptiker, och att hans stab tvingades ägna stor möda åt att dölja en rad epileptiska anfall. Annars handlar Lombrosos exempel oftare om att göra troligt att geniala personers beteende tyder på epilepsi trots att det inte finns några tecken på epileptiska anfall hos dem. I *Genio e degenerazione* från 1897 fäster Lombroso till exempel stor vikt vid en kommentar av poeten Leopardi att han känner sig "absent" i andra människors sällskap.⁴⁸ För Lombroso utgör denna kommentar, som snarast handlar om Leopardis känsla av ensamhet och isolering, ett tecken på att han led av dold och odiagnostiserad epilepsi: "Ett mycket viktigt faktum detta för den som vet att *frånvaron* är ett kännetecken på epilepsi, som enligt min senaste forskning är geniets verkliga bas."⁴⁹

I den andra upplagan av *L'uomo di genio* från 1894 – formellt den sjätte upplagan, men den andra med denna titel – tar degenerationsläran allt större plats. I 1888 års upplaga hade han talat om degenerationsteorin som "*incontestabile*" (ovedersäglig) och alltså uttryckligen talat om geniet som en degenerativ psykos, men det är i den senare utgåvan som degenerationen på allvar blir en del av förklaringen. I denna senare utgåva ägnas exempelvis ett appendix åt att söka visa att genier tenderar att avvika från sin etniska typs vanliga yttre. Så uppvisar Dostojevskij och Tolstoj ingen typiskt rysk fysionomi, liksom Darwin och Poe har lite eller inget av ett typiskt anglosaxiskt yttre eller Flaubert av ett franskt.⁵⁰ Anledningen är att geniet är en form av degeneration, och att genierna därför präglas av avvikelser i en rad avseenden. I nästa genibok, *Genio e degenerazione*, har degenerationens betydelse ökat till den grad att den letat sig in i titeln; och i den sista boken om genifrågan, *Nuovi studii sul genio* från 1902, är den en viktig del av hans svar på frågan hur det kan komma sig att geniet, om det nu har ett gemensamt ursprung, kan manifestera sig på så många olika sätt. Det är med andra ord degenerationsbegreppets enorma flexibilitet som gör det så användbart för Lombroso.

En anledning till att degenerationsbegreppet ökar i betydelse för Lombroso under 1890-talet är givetvis Max Nordaus *Entartung* (1892/93),

som utgav sig att tillämpa Lombrosos teorier på den moderna konsten, och som gjorde den redan omdiskuterade degenerationsfrågan till ett av 1890-talets mest omstridda teman. Nordau dedikerade *Entartung* till Lombroso, och denne svarade med att beteckna honom som sin ”käre vapenbroder” i *Genio e degenerazione*. I själva verket stod Nordau långt ifrån Lombrosos syn på geniet. Den tysk-judiske läkaren Nordau (1849–1923), ursprungligen från Budapest men från 1880 verksam i Paris, var förutom sin medicinska gärning verksam som journalist och författare. Under sin studietid i Wien fungerade han som korrespondent för ett stort antal utländska tidningar, däribland *Göteborgs handels- och sjöfartstidning*.⁵¹ Han var upphovsmannen till ett stort författarskap, bestående av såväl romaner och dramatik som av de kulturkritiska essäer som han blev mest känd för. Tillsammans med de äldre *Die conventionellen Lügen der Kulturmenscheit* (1883; svensk översättning *Konventionella nutidslögnen*, 1884) och *Paradoxe* (1885; svensk översättning *Paradoxer*, 1885) var det *Entartung*, utgivna i två tjocka band 1892 och 1893, som Nordaus verkliga berömmelse vilade på.⁵²

I *Entartung* söker Nordau visa att Västerlandet, och i all synnerhet Frankrike, präglas av en utbredd degeneration.⁵³ Boken delar in de degenererade konstnärernas avvikelser i två huvudkategorier, mystik och själviskhet (*Ichsucht*), som han menar främst sätter sin prägel på kulturen. Mystik innebär i grunden en vilja att söka efter en dold mening bakom fenomenen (vilket gör att exempelvis den idealistiska filosofin närmast definitionsmässigt är mystisk och degenererad), medan själviskheten innebär en sjukligt stegrad självöverskattning som gör att man sätter sig över samhällets normer och påbud. Nordau söker efter tecknen på degeneration på väldigt olika plan: exempelvis tyder Mallarmés långa öron på degeneration, det arkaiska uttrycket ”Paa havsens bund” som Nordau hittar hos Ibsen är eftersom det är så föråldrat ett tecken att denne led av en hjärnsjukdom, medan det i Zolas fall är hans upptagenhet vid det smutsiga som är ett degenerationssymptom, nödtorftigt förklätt till en estetik.⁵⁴

Entartung utger sig för att vara en tillämpning av Lombrosos tänkande på samtidslitteraturen och -kulturen. Men för Nordaus del är den degenererade konsten skadlig på ett sätt som den inte är och inte kan vara för Lombroso. Det finns som Mark M. Anderson påpekar en spänning mellan Lombrosos roll i *Entartung* och den betydelse som Nordau tillmäter miljön: man kan inte både vara lombrosian och tillmäta miljöns påverkan sådan vikt som Nordau gör.⁵⁵ Utöver att Nordau tillmäter miljön denna betydelse går han också emot en av Lombrosos grundtankar i det att han menar att sjuka genier inte kan vara räddningen för samhället.⁵⁶ Tvärtom menar han att den hysteri och neurasteni som präglar sekelskifteskulturen riskerar att smitta dem som ännu inte lider av den. Psykiatrikerna måste därför ta sitt ansvar och visa vilka som är sjukliga och farliga bland samtidens konstnärer, tänkare och författare.⁵⁷ Geni är dessutom definitions-

mässigt friskt enligt Nordau. ”Indeed, to Nordau sanity is the prerequisite for genius”, skriver Hans-Peter Söder.⁵⁸ De dussintals exempel på degenererade författare, konstnärer, musiker och filosofer som Nordau diskuterar i sin bok är i hans ögon med andra ord inga verkliga genier. Lombroso skulle kritisera Nordau för detta, och framhålla att det faktum att en konstnär uppvisar ett märkligt beteende inte är ett argument mot dennes genialitet. I synnerhet tar han Wagner, av Nordau framställd som den mest sjuklige av alla, i försvar. Lombroso ställer Wagner mot Verdi, och konstaterar: ”Den bisarre Wagner, en kanske vansinnig epileptiker som föraktade alla och som alla föraktade, går efter ett kvarts sekel för varje dag mot allt större triumfer på den applåderade motståndarens bekostnad, eftersom han överträffade de samtida med många mil. Wagner var ett geni, Verdi är en stor begåvning. Wagner är en anomali, Verdi är en normal människa.”⁵⁹

Kring Lombroso uppstod snabbt en grupp av lärjungar som ägnade sig åt vetenskapliga undersökningar i tangenten av hans verksamhet. Flera av dem ägnade genifrågan sin uppmärksamhet. Den kanske viktigaste av lombrosianerna, juristen Enrico Ferri, gav 1896 ut en bok, *I delinquenti nell'arte*, som handlar om hur brottslingsskildringar i litteraturen föregriper den moderna kriminalantropologins resultat.⁶⁰ ”Perhaps because of his legal training,” skriver Mary Gibson i sin bok om Lombroso, ”Ferri’s writings were much more systematic than Lombroso’s. It was Ferri who kept pushing Lombroso to develop a definitive classification of criminals, a task that was never completed in the latter’s writings because he kept inventing new categories or revising old ones. Perhaps in exasperation, Ferri created his own system of classification, one that changed little over his lifetime and seems to have inspired Lombroso’s multiple attempts.”⁶¹ Detta system, där brottslingarna indelades i olika kategorier fick stort genomslag. Ferri delade in brottslingarna i fem kategorier: *tillfällighetsbrottslingar*, som på grund av omständigheterna begår brott (en svältande som stjälar för att kunna äta) och som är kriminalpsykologiskt ointressanta; *passionsbrottslingar*, som bortsett från tillfälliga vredesutbrott är psykologiskt normala (typexemplet är någon som tar till våld i ett anfall av svartsjuka); *vanebrottslingar*, tillfällighetsbrottslingar hos vilka de tillfälliga brotten blivit till en vana och till ett levebröd; *vansinniga brottslingar*, och slutligen *födda brottslingar* i Lombrosos mening.⁶² Ferri söker i sin *I delinquenti nell'arte* visa att en rad genialiska författare, från de antika tragödemerna via Shakespeare till Dostojevskij, Ibsen och Zola föregripit den moderna kriminologins resultat. Detta är för Ferri intressant av tre olika anledningar. Dels vill han visa att dessa skildrat brottslingstyper som motsvarar hans egna fem kategorier av brottslingar, för att på så sätt skänka trovärdighet åt systemet. Dels menar han att det faktum att dessa genier föregripit vetenskapens resultat kan ge en aning om geniets särskilda tänkesätt, vilket i sin tur kan underlätta för vetenskapsmännen att

dra nytta av andra geniala författares upptäckter. Dels menar han att några författare, särskilt Zola och Dostojevskij, kan fylla ett pedagogiskt syfte genom att kriminalantropologistudenterna i deras romaner får ett lätt-tillgängligt och ändock användbart övningsmaterial.

En liknande bok gavs 1906 ut av en annan av Lombrosos lärjungar: Scipio Sigheles *La letteratura tragica*.⁶³ Sighele var ett av de stora namnen inom sekelskiftets vetenskapliga diskussion om suggestion och massornas psykologi.⁶⁴ I *La letteratura tragica* diskuterar han tre skönlitterära författares verk: Gabriele d'Annunzio, Eugène Sue och Émile Zola, och dryftar sedan i två avslutande kapitel huruvida litteraturen kan tjäna som medium för att suggerera människor att begå brott, och hur långt författarens ansvar för sitt verk i så fall sträcker sig.

Några andra Lombroso-närstående personer försökte likaså genomföra fördjupade studier av ett enstaka genis bakgrund för att på så sätt bekräfta Lombrosos teorier. Detta slags studier var i sig inget nytt: Léluts *Du démon de Socrate* från 1836 var ju tvärtom ett startskott för vetenskapens intresse för geniets patologi. Men för sekelskiftetsvetenskapens del var det snarare en fransk läkare, Édouard Toulouse och dennes studie av Zola från 1896, som var av betydelse. Toulouse, vars bok vi kommer att återkomma till längre fram, var mycket Lombrosokritisk, och erbjöd det ingående studiet av ett geni som ett mera fruktbart alternativ till Lombrosos långa listor av namn på förment vansinniga genier och tvivelaktiga anekdoter. Toulouses metod fick genomslag, också i Lombrosos läger. Efter hans studie publicerade även italienska läkare böcker om sjukliga genier: Luigi Roncoroni var först ut med sin *Genio e pazzia in Torquato Tasso* (1896), och till 100-årsjubileet av Leopardis födelse 1798 publicerades två studier om honom mot medicinsk bakgrund: M. L. Patrizis *Saggio psico-antropologico su Giacomo Leopardi e la sua famiglia* (1897) och Giuseppe Sergis *Leopardi al lume della scienza* (1898).⁶⁵

Leopardi var ett fantastiskt exempel för den som ville bevisa geniets sjuklighet. Han tillhörde den italienska landsortsadeln; de misstankar om inavel som det kunde medföra hade mycket som talade för sig: när poetens föräldrar gifte sig var det den åttonde gången som de båda ätterna Leopardi och Antici korsades. Hans poesi, mycket vacker men extremt svartsynt, kunde tala för en sjukförklaring. Hans beteende likaså, Leopardi uppvisade en hel rad av de excentriciteter som förknippades med sjukliga genier: han flyttade oupphörligen, avskydde sin hembygd, sitt hemland och sin tidsålder, hyste en stark fientlighet mot kyrkan och den etablerade ordningen, levde ett liv präglat av tvära kast mellan melankolisk passivitet och våldsamma vredesutbrott. Till detta kommer också ständiga rykten om sexuella perversioner: om homosexualitet (pederasti, som det hette med tidens språkbruk), och paradoxalt nog om överdriven kyskhet.

En av geniets egenheter var dess sterilitet. Både i Lombrosos böcker om geniet och i hans lärjungars och kritikers möter man åtskilliga exempel

på genier som helt saknar intresse för sexualiteten. Däribland alltså Leopardi. Geniet är naturligtvis en manlig kategori. Men denna sterilitet – oavsett om den yttrar sig som ett ointresse för det könsliga eller som en perversion som söker utlopp för drifterna hos något annat objekt än kvinnan – innebär att geniet delvis överskrider könsgränserna. Lombroso anför i sina böcker flera kvinnliga genier: i *La donna delinquente*, Lombrosos bok från 1893, infogades exempelvis en bildplansch med porträttbilder av kvinnliga genier.⁶⁶ De kvinnliga genierna utmärks av sin maskulinitet; i *Genio e degenerazione* heter det: ”Det är nu ett välkänt faktum att när en kvinna äger geni har hon mannens fysionomi, handstil och många gånger gestik; och således också starkare sexuella och också krigiska tendenser.”⁶⁷ Med anledning av att Lombroso anför Madama de Staëls maskulina ansikte och George Sands mörka röst som exempel på kvinnliga geniers degeneration konstaterar Mary Gibson: ”To avoid degeneracy and retain femininity, normal women should not attempt to develop their powers of thought beyond a moderate and modest level.”⁶⁸ Det tycks mig som en lite väl lättköpt poäng. Lombroso såg avgjort geni hos en kvinna som något anormalt. Faktum är att det är anormalt också hos mannen. I ingetdera fallet är det heller personens beteende som orsakar den genialiska avvikelsen från det normala. Hos båda könen yttrar sig geni som en sterilitet. I *Genio e degenerazione* diskuterar Lombroso frågan om geniets sexualitet, och menar i anslutning till filosofen och juristen Zino Zini att genier snarast är sexuellt neutrala, på samma sätt som foster och spädbarn.⁶⁹

Lombrosos första skrift om geniet hörde alltså till det första han publicerade. Uppenbarligen var det med en helt annan bok han blev till en känd och omstridd person: *L'uomo delinquente* från 1876, den bok där han först förde fram sin tes om den brottsliga människan, att brottsligheten egentligen inte beror på sociala faktorer, utan att atavismer uppkommer, att människor som hör ett övervunnit utvecklingsstadium till föds in i det moderna samhället och således saknar förmågan att förstå samhällets normer och påbud. Lombrosos bok väckte ett enormt uppseende i hela Europa, den översattes till åtskilliga språk och utövade en enorm verkan på det sena 1800-talets straffrättsliga och medicinska tänkande. Men hur inflytelserik än Lombroso var, var hans teorier långt ifrån oomstridda. Vi skall se att en grupp franska rättsläkare och jurister tidigt presenterade en alternativ förklaringsmodell till såväl brottet som geniet.

Sekelskiftets Frankrike: motståndets centrum

Lombroso ville att den nyskapade vetenskapsgren som förknippades med hans namn, kriminalantropologin, skulle präglas av internationellt samarbete. I tidens anda tänkte han sig att detta samarbete skulle kanaliseras genom återkommande konferenser, där psykiatriker, psykologer, jurister

och andra tillsammans kunde träffas och diskutera resultat och teorier. Att den första kongressen skulle gå av stapeln i Italien var självskrivet: den anordnades i Rom hösten 1885. Lombrosos förhoppning infriades i så måtto att deltagare från nio länder infann sig.⁷⁰ Men snarare än det internationella samarbete som han hade sett fram för sig visade sig genast en spricka i det kriminalantropologiska samfundet. Redan på denna första internationella kriminalantropologiska kongress gjorde en alternativ skolbildning sig gällande. Det var psykiatriprofessorn Alexandre Lacassagne från Lyon – bakom sig hade han en rad unga läkare och jurister som brukar betecknas som Lyonskolan – som reste invändningar mot Lombrosos och lombrosianernas insisterande på brottslighetens biologiska rot. I en diskussion efter ett föredrag av Giuseppe Sergi tog Lacassagne till orda och presenterade Lyonskolans kungstanke i en metafor som skulle komma att citeras mycket flitigt under årtiondena runt sekelskiftet: ”Det viktiga är den sociala miljön. Tillåt mig en jämförelse lånad från den moderna teorin. Den sociala miljön är brottslighetens näringsvätska [*bouillon de culture*]; mikroben, det är brottslingen, ett element som får sin betydelse först när han finner den vätska som får honom att fermenteras.”⁷¹ Om Lombrosos atavismteori innebar att brottslingarna bar på en biologiskt rotad och obetvinglig benägenhet att begå brott med följden att lösningen på brottsproblemet därför inte kunde bestå i något annat än att söka identifiera brottslingarna med hjälp av deras fysionomiska särdrag och isolera dem, helst innan de alls hunnit begå några brott, fanns hos Lacassagne och hans allierade ett mycket större utrymme för optimism. Enligt denna skola kunde man oskadliggöra mikroben genom att hindra att dess näringsvätska, den särskilda miljö där den blir skadlig, alls uppkommer: genom sociala reformer menade man sig kunna förhindra att människor begår brott. Hela frågan huruvida det finns en särskild brottslingstyp var därför relativt ointressant för Lacassagne.

I den vetenskapshistoriska litteraturen om kriminalantropologins uppgång och fall finns en livlig diskussion om hur stor skillnad det egentligen var mellan de två skolorna. En extremposition intas av Robert Nye, som i sin studie av den franska kriminalantropologin starkt betonar skillnaden gentemot Lombroso, och framhåller degenerationsteorin och neolamarckistiska tolkningar av ärftligheten som viktiga intellektuella förutsättningar för den eklektiska franska 1880-talskriminologin som han menar särskiljer den från den italienska skolan:

To a great degree French doctors, philosophers, social scientists, and jurists set the stamp on criminological thinking that it possesses to this day: the view that the social environment plays the most important role, in the long run, in shaping the actions and nature of the criminal. They helped to rally European opposition to Cesare Lombroso's conception of a biologically determined 'born criminal' by providing some of the most influential refutations of the research of the Italian school

and by demonstrating a canny political sense of the feasible limits of penal reform.⁷²

Andra forskare varnar för att försöka alltför mycket framhäva den franska kriminalantropologins egenart. Daniel Pick varnar för att försöka reducera motsättningen till en enkel dikotomi, och menar att den bakteriologiska metaforen var så elastisk att den knappast kunde utdefiniera de båda skolorna mot varandra: "Metaphors from Pasteurian bacteriology lent themselves easily to the rhetoric of anti-hereditarian determinists. Of course they could be appropriated in contrary arguments too. To pose the dialectic between criminal and society, organism and environment, still begged the question of the origin of the 'microbe' which then found the 'broth'. Moreover, it did not lead inexorably to any particular political or legislative conclusion."⁷³ Än längre går Mary Gibson, som menar att skillnaden mellan Lombrosos och Lacassagnes skolbildningar var en fråga om tonvikt mycket mer än om innehåll. I själva verket, menar hon, vävde man på bägge sidor av Alperna in såväl biologiska som sociala element i sina teorier, även om man försökte få det att låta som en djupgående konflikt:

What distinguished the French from the Italian interpretation of the etiology of crime was more a question of emphasis than substance. Both schools were eclectic, combining social and biological causes of crime. Although the French proclaimed themselves the champions of social milieu, the Italians, most notably Ferri but also Lombroso, had always included education, poverty, and other environmental factors in their analyses. Similarly, the French never renounced biology or determinism as essential to a universal theory of crime.⁷⁴

För min del tycker jag att det ligger mycket i Picks och Gibsons försiktiga hållning.⁷⁵ Det är tydligt att skillnaden mellan de båda skolorna lätt överdrivs, inte minst som det fanns goda taktisk-retoriska skäl för de båda lägren att själva understryka skillnaderna. Utifrån sett, och med ett drygt sekels distans, framstår likheterna som viktigare än det som skiljde skolorna åt. Det står klart när man tittar närmare på polemiken mellan skolorna. Under diskussionen av ett av föredragen vid den tredje internationella kriminalantropologiska konferensen 1892 liknar Gabriel Tarde – "[t]he closest and most valuable ally of the Lyon school was the jurist-sociologist Gabriel Tarde", skriver Nye⁷⁶ – Lombroso vid kaffe, som visserligen inte innehåller någon näring men vars stimulerande verkningsar ändå kan vara nödvändiga under vissa omständigheter: "Jag jämför Lombroso med kaffe, som inte livnär men som upphetsar och i alla fall hindrar att man dör av svält. (*Man skrattar.*) Lombroso har varit ett kraftfullt tonikum, och i egenskap av sådan hyllar jag honom! (*Mycket bra.*)"⁷⁷ Att Tarde vann åhörarnas gillande är en sak. Man kommer dock knappast från att det är rena sofismer han tar till. Det fanns alltså en klar

skillnad mellan brottslingssynen hos de båda kriminalantropologiska skolbildningarna i det att Lombroso och hans lärjungar såg moralvansinnet hos de födda brottslingarna som medfött och obotligt medan man inom Lyonskolan menade att de sociala faktorerna var viktigare. Men i praktiken tog båda sidorna hänsyn till såväl biologiska som sociala faktorer. Möjligen kan man säga att skillnaden mellan de båda skolbildningarna var större vad gäller synen på geniet.

Det viktigaste exemplet på en genistudie utförd av en fransk forskare är utan tvekan läkaren Édouard Toulouses utförliga Émile Zola. *Enquête médico-psychologique sur la supériorité intellectuelle* från 1896.⁷⁸ Utgångspunkten för undersökningen är att Toulouse anklagar Lombroso och, i lägre grad, Moreau för att brista i sin historiska metod. De mängder av exempel de anför kan verka övertygande just för att de är så många, menar Toulouse. Petar man lite på dem ser man snart allvarliga brister: ”Författarna stöder sig på tveksamma, icke kontrollerade vittnesmål, eller drar utifrån enstaka, illa bestämda, illegitimt tolkade morbida fakta kritiserbara diagnostiska slutsatser, liksom många av dessa dokument inte tål en seriös analys och få ger intryck av att uttrycka sanningens idé.”⁷⁹ Det passar sig inte att vetenskapsmän, som ofta ger uttryck för ett visst förakt gentemot dem som inte arbetar i laboratorier, är mindre stränga vad gäller källkritiken (*critique historique*) än vad litteratörerna är, tillägger han.⁸⁰

Hellre än den spärrelid av namn som i synnerhet Lombroso argumenterade med menar Toulouse därför att man måste nalkas genifrågan genom att undersöka enskilda geniens specifika bakgrund. Toulouse fick ett starkt genomslag för denna uppfattning: med honom förändras genast sättet att studera genifrågan genom att fördjupade studier av enskilda författare och tänkare blir den dominerande formen. Själv bidrog Toulouse med en undersökning av Émile Zola. Zola, trogen sina naturalistiska ideal, ställde gärna upp på att få sina reflexer och sin minneskapacitet testad och att bli utfrågad om sina matvanor och sin och familjens sjukdomsbakgrund. I ett brev som trycktes som förord till boken tackar han vänligt för den intressanta läsningen och ger Toulouse sitt godkännande att publicera resultatet av undersökningarna.⁸¹

Toulouse menar att man måste undvika de oprecisa orden geni och vansinne; det vore inte så dumt att med en anakronism beteckna Toulouses genomgående strävan för en dekonstruktion av genibegreppet. Istället vill han tala om *supériorité intellectuelle* (intellektuell överlägsenhet) och *névropathie* (neuropati).⁸² Hans undersökning syftar helt enkelt till att söka avgöra huruvida Zolas intellektuella överlägsenhet, som Toulouse inte försöker bevisa utan helt enkelt tar för given, är ett resultat av en neuropati eller inte. Den fysiologiska undersökningen av Zola låter inte Toulouse sluta sig till någon degeneration. Han kunde visserligen konstatera vissa avvikelser hos honom, exempelvis långsmala öron och ovanligt små och dessutom olika stora fötter. Men dessa avvikelser var inom

ramarna för det normala.⁸³ Nerverna är däremot i obalans hos Zola. Inte i så hög grad att man kan fastställa en diagnos som hysteri eller epilepsi, men likväl är obalansen en realitet. Ett exempel på det är Zolas morbida idéer, som Toulouse längre fram diskuterar utförligt.⁸⁴ Toulouse konstaterar att Zola är neuropat. Men det finns inte fog för att hävda att hans intellektuella överlägsenhet är förorsakad av hans nervåkomma.⁸⁵

Efter Toulouses bok blev den fördjupade studien om en enskild förment sjuklig genialisk person (oftast författare) till idealet för hur genistudier skulle bedrivas. Också Lombroso tog, trots Toulouses kritik mot honom själv, djupa intryck av hans arbetssätt, och i Lombrosos båda sista geniböcker, *Genio e degenerazione* och *Nuovi studii sul genio*, finner man en rad kapitel där olika genier diskuteras mera ingående: Leopardi, Poe och Tasso dryftas exempelvis i den förstnämnda boken, och Schopenhauer, Strindberg och Goethe i den senare. Men det var i synnerhet bland Toulouses landsmän som hans arbetssätt blev skolbildande.

I Lyon, där Lombrosos motståndare Lacassagne verkade, lades en hel rad medicinska doktorsavhandlingar fram om olika författare och enstaka tänkare och musiker: Dostojevskij, Poe, de Musset och Beethoven bland dem. Robert Nye framhåller i sin studie över den franska kriminalantropologin Lacassagnes förmåga att samla lärjungar omkring sig och genom en kollektiv insats motarbeta Lombrosos idéer som en viktig del av hans arbete. "Over the next few years Lacassagne set his colleagues and pupils at Lyon to work on problems relevant to the sociology of crime and opened the pages of the *Archives* to anti-Lombrosian perspectives. Many of the results were of a high quality and have proven to be extraordinarily durable contributions."⁸⁶ Nye nämner inte genifrågan bland exemplen på vad Lacassagnes lärjungar sysslade med: varken här eller någon annanstans i *Crime, madness & politics in modern France* ägnar han kriminalantropologins intresse för geniet någon som helst uppmärksamhet. Detta trots att genifrågan är ett mycket tydligt exempel på det kollektiva arbetet för att tillsammans kartlägga ett större område som kännetecknar Lyonskolan.⁸⁷ Lacassagne skrev själv inget större arbete om geniet, men från 1903 då en Gaston Loygue lade fram en mot Lombroso mycket kritisk avhandling om Dostojevskij till 1911 då Lacassagne avled kom en strid ström av avhandlingar som diskuterar typiska genier från medicinsk utgångspunkt, och som argumenterar för Lacassagnes position mot Lombrosos.

Den nämnda avhandlingen av Loygue om Dostojevskij, framlagd 1903 och utgiven som bok året därpå under titeln *Un homme de génie. Th.-M. Dostoïewsky. Étude médico-psychologique*, ger antagligen den bästa bilden av Lyonskolans syn på geniet. Dels är den långt mer polemisk mot Lombroso än de följande avhandlingarna, och dels bygger den mera uttalat än dem på tankar från Lacassagne. Polemiken mot Lombroso har inte minst att göra med att Dostojevskij, det epileptiska geniet par excellence,

var ett så viktigt exempel för Lombrosos teori om geniets epileptiska natur. I fallet Dostojevskij finns därför en revirstrid av ett slag som inte finns i fallet Poe, för att ta ett annat exempel på ett geni som diskuteras av både Lombroso och i en avhandling av en av Lacassagnes lärjungar.

Loygues huvudargument är att Dostojevskij förvisso var ett epileptiskt geni. Men han var inte ett geni för att han var epileptisk. Tvärtom menar han att geni och epilepsi hos Dostojevskij bildade en motsatsställning, varvid epilepsin var en starkt nedbrytande faktor som geniet motverkade. ”Geniet”, skriver Loygue, ”är det arbete som, i form av begrepp, återställer och helar sjukliga känslor.”⁸⁸ Geniet är alltså definitionsmässigt friskt för Loygue. Senare citerar han en opublicerad sentens av läromästaren Lacassagne: ”Geniets hjärna, det är framtidens hjärna.”⁸⁹ Här ser man tydligt den enorma skillnaden mellan Lyonskolans genibegrepp och Lombrosos. Geniet är inte bara inte sjukligt, utan är ett högre utvecklingsstadium som av en slump uppstått i förtid. ”Geniet är på något sätt en av darwinismens lyckosamma olyckor, i analogi till pälsen som tillåter djuret att skydda sig mot kylan.”⁹⁰ För Loygue och övriga Lacassagnelärjungar kunde geniet trots allt användas på just det sätt som Lombroso menade: geniets upptäckter föregrep vetenskapens utveckling och kunde därför tas i bruk av den.

Den stora skillnaden mellan Lombrososkolan och Lyonskolan är alltså att geniet enligt Lombrosos mogna uppfattning är en patologisk avvikelse med delvis positiva konsekvenser, medan det för Lyonskolan är en positiv avvikelse med delvis negativa konsekvenser. För båda skolorna kunde geniet förvisso göra upptäckter som föregrep den vetenskapliga utvecklingen, men det var för Lombrosos del som detta var något verkligt viktigt.

Lombrosos franska allierade

Lyonskolans genibegrepp är alltså motsatt det lombrosianska. Geniet är inte en patologisk avvikelse utan en högre människotyp född i förtid. Att detta var den dominerande synen på geniet i den franska medicinen och vetenskapen runt sekelskiftet betyder nu inte att någon fullständig konsensus rådde. Lombroso ägde allierade också i Frankrike.⁹¹

L'uomo di genio gavs ut i fransk översättning 1889 som *L'homme de génie*.⁹² Märkligt nog anges på titelbladet att boken är ”traduit sur le 6e édition italienne” (”översatt efter den 6:e italienska utgåvan”): den sjätte italienska utgåvan publicerades nämligen först 1894, fem år senare. Gissningsvis ligger förklaringen i att Lombroso, som han ofta gjorde, var inblandad i översättningen och lät översättaren, den korsikanske filosofen François Colonna d'Istria, ta del av material som skulle komma att ingå i den då ännu opublicerade utgåvan. Jag har inte gjort någon systematisk genomgång av hur översättningen förhåller sig till originalet, men så

mycket står efter några nedslag klart att den franska utgåvan innehåller en del material som saknas i 1888 års italienska utgåva men som finns med i utgåvan från 1894, medan en del annat, som denna senare utgåvas appendix, saknas.⁹³ I Charles Richet, som stod för förordet till den franska utgåvan, och i översättaren Colonna d'Istria hade Lombroso under alla omständigheter två viktiga allierade i Frankrike.

Richets fjorton sidor långa förord presenterar egentligen inte Lombrosos huvudtankar något närmare. Han arbetar in en liten hyllning till sin gamle lärare Moreau och konstaterar att man sedan urminnes tider velat förbinda geniet med vansinnet. Utan att gå in på Lombrosos försök att knyta det till en specifik sjukdom, epilepsin, talar Richet om att geniet förvisso avviker från sin omgivning. Geniet är anormalt; naturen är demokratisk och avskyr intelligensens aristokrater. Richet anför Pascal som redan som skolgosse gjorde omvälvande matematiska upptäckter:

För att vara en Pascal måste man vara en sjukling, om man ger åt ordet sjukling dess verkliga mening, det vill säga meningen *anormal*. Jag vet inte om det är tillbörligt att göra bruk av ordet degenererad, som M. Lombroso använder; ty detta tycks mig nästan som ett helgerån. Istället för att säga en degenererad skulle jag säga en *progenererad*. Degeneration eller framsteg, geniet är icke desto mindre en konstighet, en anomalism som inte kan vara.⁹⁴

Detta tal om progeneration snarare än degeneration förefaller vara ett sätt att göra Lombroso mer aptitlig i den franska läsekretsens ögon. Med det framåtriktade prefixet "pro" förbådar geniets avvikelse människans utveckling: man är därmed Lyonskolans uppfattning mycket nära. Men det är naturligtvis ren retorik: en ärftlig avvikelse från det normala som inte kan bestå är definitionsmässigt en degeneration, oavsett vad man kallar den.

Richets analys av geniet landar i att det består av två delar, en som förbinder det med vansinnet och en som förbinder det med normaliteten. Geniet utmärks av sin originalitet, sin förmåga att se lösningar och tänka tankar som vanliga människor saknar. Originaliteten delar geniet med den vansinnige. Men geniet har också en kritisk förmåga som innebär att han eller hon förmår sovra bland sina infall. Denna förmåga kan den normala människan gott äga, medan den vansinnige däremot saknar den helt. Med en bild som Richet låter avsluta förordet skriver han att geniet inom sig måste förena två människotyper som kommit att personifieras av varsin romangestalt: "Gott! Hos varje genialisk människa måste det på samma gång finnas Don Quixotes själ och Sancho Panzas själ."⁹⁵

Samma år som den franska utgåvan av Lombrosos geniskrift gavs ut publicerade översättaren Colonna d'Istria en artikel om Lombrosos genilära: "Le génie et les métamorphoses de la folie".⁹⁶ Colonna d'Istria var alltså till professionen filosof och publicerade sin artikel i *Revue philo-*

sophique.⁹⁷ Han beklagar att Lombroso medvetet håller sig borta från metafysiken; att utveckla de filosofiska konsekvenserna av Lombrosos geniuppfattning är således den uppgift som Colonna d'Istria åtar sig i sin artikel: "Vi tror att i M. Lombrosos bok finns det veritabla fröet till en filosofisk teori om geniet."⁹⁸ Colonna d'Istria menar att Lombrosos projekt består av två distinkta delar: att han dels undersöker geniet för att närma sig vansinnet, dels undersöker vansinnet för att däri nalkas geniet. Gränsen mellan geniet och vansinnet är därför det som mest intresserar honom, och där han menar att Lombrosos mest värdefulla upptäckter finns.

Colonna d'Istria menar att Lombrosos bok för in genistudiet på ett nytt spår, genom att den inte tillmäter ytliga drag hos geniet ett överdrivet värde, som han menar tidigare gjorts. Geniets inspiration är ett sådant yligt drag som tillmätts alltför stor betydelse, menar han. Det är lätt att se likheter mellan geniets inspiration och vansinne: i bägge fallen kommer, alla skillnader till trots, ett onaturligt betraktelsesätt till uttryck. Inspirationen, originaliteten, är något som åtföljer geniet snarare än att det är dess väsen. Colonna d'Istria ser istället en särskild tankeförmåga som geniets karaktäristikum. Han argumenterar mot uppfattningen att geniet skulle vara omedvetet, utan hävdar bestämt att alla stora upptäckter beledsagas av ett tankearbete (*méditation*) och en ansträngning. Geniet är ingen instinkt: "Tvärtom, redan från sin födelse uppvisar geniet ett högre förnuft och kastar över alla ting ett aldrig tidigare skådat sken. Geniet, det är upplysningens ande."⁹⁹ Colonna d'Istrias analys påminner uppenbarligen om Richets, i det att ett förnuftselement som håller den originalitet som genier har gemensam med vansinnet i schack utgör en helt central del av det. Än mer knyter dock Colonna d'Istria an till upplysningstänkandets uppfattning om geniet som ett högre förnuft, en uppfattning som i fransk 1800-talsmedicin främst kom till uttryck hos Pierre Flourens, Moreaus samtida och store vedersakare.

Det splittrade Tyskland

Man kan kanske säga att genistudiet i Tyskland knyter an till disciplinens rötter. I början av 1870-talet gavs några studier av praktiserande läkare ut om några förment sjukliga genier. Först ut var den i Dorpat verksamme läkaren Carl von Seidlitz med en liten broschyr om Schopenhauer: *Dr. Artur Schopenhauer vom medicinischen Standpunkte aus betrachtet*.¹⁰⁰ Han tillskriver Schopenhauer en sjuklig dysterhet, nedärvd från fadern (som enligt envisa rykten tagit sitt liv) och från den sinnessjuka mormodern, som hos Schopenhauer yttrade sig som det pessimistiska systemet. Seidlitz argument skulle komma att återupprepas många gånger under 1800-talets sista årtionden. Lombroso använder Schopenhauer som ett nycklexempel i såväl fjärdeutgåvan av *Genio e follia* och *L'uomo di genio* som i *Nuovi studii sul genio*. Nordau framhåller Schopenhauers filosofi

som degenerationssymptom i *Entartung* och ser hans framgångar som ett tecken på hur illa ställt det är med den moderna människan. De båda tyska läkarna Hagen och Radestock använder Schopenhauer som ett exempel i sina skrifter om geniet, och 1899 gav Paul Julius Möbius ut en patografisk studie om Schopenhauer.

Än starkare genklang väckte Theodor Puschmann med sin 1873 utgivna psykiatriska studie av Richard Wagner. Puschmanns mera omfattande och genomarbetade text knyter på ett sätt som Seidlitz inte gjorde an till en medicinsk tradition, konstaterar att genier sorgligt nog oftare än andra faller offer för vansinnet, men vill trots allt inte ställa upp på Moreaus uppfattning att ett sjukligt nervsystem är en förutsättning för geniet.¹⁰¹ Han talar om den genialiska inspirationen som ett för vetenskapen oförklarligt fenomen: plötsligt dyker en tanke upp ur det omedvetnas sfär. Större delen av hans bok handlar sedan om att visa att Wagner bortsett från de båda höjdpunkterna *Lohengrin* och *Tannhäuser* knappast kan sägas vara en genialisk konstnär, utan att han bara uppvisar en rad sjukliga drag. Tydligast av dessa är i Puschmanns ögon ett sjukligt storhetsvansinne: ”Storhetsvansinnet är ett karaktäristiskt symptom på en viss form av psykisk degeneration, som ofta bara är förstadiet till djupare störningar av den andliga verksamheten.”¹⁰² Wagner uppvisar vidare en förföljelsemani (som Puschmann menar starkast kommer till uttryck i den antisemitiska pamfletten *Das Judenthum in der Musik*) och en originalitetssträvan som båda tyder på patologiskt ursprung. Precis som var fallet med Seidlitz fick Puschmann stort genomslag: hans försök att sjukförklara Wagner och att ställa de förment friska *Lohengrin* och *Tannhäuser* mot övriga verk som skildras som vansinnessymptom väckte stark genklang. Så talar Nordau i kapitlet om Wagner om hur denne uppvisar starkare degenerationstecken än alla andra konstnärer som han diskuterar tillsammans.¹⁰³

Om Puschmann och Seidlitz alltså diskuterar ett enskilt genis sjuklighet diskuterade andra geniet i mer allmänna ordalag. I en artikel från 1877 diskuterar den tyske läkaren F. W. Hagen geniets förhållande till sinnessjukdomen.¹⁰⁴ Hagen är mycket försiktig, och vill inte alls sluta sig till något patologiskt i geniets väsen. Däremot pekar han på vissa likheter mellan den nervernas anspänning som de båda kategorierna människor utsätts för. Några år senare gav Paul Radestock ut en psykologisk studie om geni och vansinne. Radestock är nästan lika försiktig som Hagen, men kan sträcka sig till att säga att geniet befinner sig vid gränsen mellan ett sunt och ett sjukligt sinnestillstånd: ”Geniet som den högst stegrade andliga verksamheten står vid, respektive på, gränsen mellan det normala, sunda och det abnormala, sjukliga sinnestillståndet; det har tvivelsutan många beröringspunkter med sinnessjukdomen och detta mer än den vanliga människan har.”¹⁰⁵

Varken Hagen eller Radestock tycks ha tillmätt Lombroso någon stör-

re betydelse för geniet. Istället är det äldre auktoriteter som Lélut och Moreau som de hänvisar till, jämte några samtida tyska psykiatriker som Griesinger. Trots det förefaller intresset för Lombrosos geniteorier generellt ha varit större i Tyskland än annorstädes. Både *Genio e follia* och *L'uomo di genio* översattes till tyska, som *Genie und Irrsinn* respektive *Der geniale Mensch*.¹⁰⁶ En bit in på 1900-talet översattes också *Genio e degenerazione*.¹⁰⁷ Dessutom publicerades 1894 en skrift med titeln *Entartung und Genie*, som inte motsvarar någon av hans italienska böcker, utan består av ett urval texter av Lombroso som översattes och gavs ut av Hans Kurella. Anledningen var uppenbarligen William Hirschs mot Nordau och Lombroso riktade *Genie und Entartung*, utgiven samma år.

William Hirschs bok söker genomgående kritisera Nordau och Lombroso genom att differentiera de begrepp de använder sig av. Han vill visa att de båda nyckelbegreppen geni och vansinne förblir odefinierade, trots att det är av största vikt för varje diskussion av geniets förhållande till vansinnet att tydligt redogöra för hur man förstår begreppen. I synnerhet efterlyser han en definition av begreppet geni: ”Trots detta arbetes stora omfång gör Lombroso inte ens ett försök att definiera geniet, utan förutsätter uppenbarligen begreppet som bekant.”¹⁰⁸

Hirsch söker vidare visa att de exempel på sjukliga genier som Lombroso och Nordau anför brister i källkritiken. Hela materialet är högst tvivelaktigt, skriver han, och tillägger: ”Det är allmänt bekant, hur stora mäns liv utsmyckas med allehanda anekdoter och sagor, hur man delvis medvetet, delvis omedvetet omger dem med de underbaraste sagor och därigenom instinktivt söker breda en nimbus omkring dem.”¹⁰⁹ Dessa sagor blandas sedan samman med de verkliga händelserna, och i slutändan är det mycket svårt att avgöra vad som är fakta och vad som är påhitt. För att på allvar kunna bevisa en släktskap mellan geni och vansinne skulle man behöva mycket bättre statistik, menar Hirsch.¹¹⁰ Han gjorde dock inte själv något försök att på djupet diskutera något eller några förment sjukliga geniers psyke, utan de exempel han åberopar sig på – Schopenhauer, Strindberg, Nietzsche och Zola exempelvis – behandlas också här på ett rätt ytligt sätt. Vi kommer att se att en annan tysk läkare rotade betydligt djupare i sina exempel.

Entartung und Genie tycks i alla fall delvis ha givits ut som ett svar på Hirschs bok. Översättaren och utgivaren Hans Kurella – en av Lombrosos viktigaste allierade i Tyskland – skrev i förordet att en bok med titeln *Genie und Entartung* nyligen getts ut som på ett så smaklöst och missvisande sätt presenterar Lombrosos idéer att det var nödvändigt att ställa saker och ting till rätta genom att visa vad Lombroso verkligen stod för.¹¹¹ I fem kapitel behandlar boken invändningar mot Lombrosos lära om geniets degenerativa natur, geniets uppkomstbetingelser, fysiologi och psykopatologi, förhållandet till vansinne, och slutligen en teoretisk diskussion om geniets väsen, där i synnerhet förhållandet till epilepsin diskuteras.

Boken består mestadels av material som Lombroso sammanställt till den sjätte upplagan av *L'uomo di genio* som utgavs samma år. Men den innehåller också en del passager som inte dyker upp i någon av de italienska böckerna: exempelvis en liten utläggning om likheten mellan Nietzsches teori om den eviga återkomsten och den hos epileptiker vanligt förekommande (och i skönlitteraturen ofta gestaltade) dubbelvarseblivningen, och en not där Strindbergs, Hamsuns och Amalia Skrams självbiografiska romaner diskuteras som psykosskildringar.¹¹²

Paul Julius Möbius (1853–1907) intar en lite märklig roll i genifrågans historia. Han studerade enskilda geniers sinnestillstånd för att där finna svaret på geniets förhållande till vansinnet, och han gjorde det innan såväl Toulouse hade studerat Zola som Nordau hade riktat allmänhetens uppmärksamhet mot de sjukliga genierna med *Entartung*. Men han framstår knappast som någon nyckelfigur i genistudiets utveckling. 1889 publicerades hans första studie av ett geni, Rousseau. Sedan följde böcker om Goethe, Schopenhauer, matematikern Gall, Schumann och Nietzsche.

Störst genomslag fick antagligen de båda böckerna om Schopenhauer och Nietzsche. Schopenhauerboken, *Ueber Schopenhauer* från 1899, är i första hand ett försök att korrigera den bild av tänkaren som Carl von Seidlitz hade spritt. I synnerhet sedan det visat sig att Lombroso, som Möbius uttrycker sig med den största aktning om, hade läst Seidlitz och fört vidare hans Schopenhauertolkning såg Möbius nödvändigheten i att rätta honom. Möbius talar visserligen också han om Schopenhauers pessimism som resultatet av ett sjukligt arv från fadern – *Dyskolie* är den term han använder – som genom att det hos honom förenades med en stor filosofisk begåvning tog form i ett system istället.¹¹³ Han talar om fyra depressionsperioder i Schopenhauers liv, även om han menar att de långa perioderna mellan dem gör det tveksamt om man kan tala om periodisk depression.¹¹⁴ Till skillnad från Seidlitz ser Möbius inte Schopenhauers sjukliga sidor som särskilt svåra. Hans hjärna och själskrafter är inte i balans, och man får anta en hyperplasi hos hjärnan och nedärvd nervositet, antagligen degeneration i måttlig grad. Men denna nervositet och det stundvis märkliga beteende som den gav upphov till är inte något egentligen sjukligt fenomen. Det avviker från normalmänniskans beteende, men framhålls av Möbius som typiskt för den klass av ärftligt nervösa som Schopenhauer tillhör, och som många ”fina huvuden” tillhör.¹¹⁵

Möbius' bok om Nietzsche, *Ueber das Pathologische bei Nietzsche* (1902), tycks ha tillkommit på initiativ av filosofens syster, som ett försök till äreräddning. Men Möbius' resultat ledde honom i en annan riktning än vad systemen hade önskat. Så menar han att det inte kan råda något tvivel om en hög grad av ärftlig belastning, alltså degeneration, från både moderns och faderns sida, och talar därutöver om en ”infektion” som Nietzsche skall ha drabbats av (han använder i hela boken inte ordet syfilis en enda gång, men det kan knappast råda något tvivel om att det var vad

han hade i tankarna). Möbius menar att det finns ett tydligt brott i Nietzsches utveckling som infaller i mitten av 1880-talet, att de tidiga verken visserligen tyder på hög grad av nervositet hos författaren men knappast vansinne, medan de sena verken, och i synnerhet *Also sprach Zarathustra*, utmärks av deras sjukliga ursprung.¹¹⁶

Geni är alltid ett patologiskt fenomen, menar Möbius: ”Bristen på harmoni, den olikartade utvecklingen av de enskilda förmågorna är den stora talangens och geniets karaktäristikum överhuvud taget; i denna mening är de helt och fullt resultat av degenerationen.”¹¹⁷ Men det är alltså inte en diagnos av det slag som Lombrosos epilepsi utgör som han förbinder geniet med. Om något påminner hans syn på geniet om Moreaus: geniet är sjukligt, men dess sjuklighet är någonting mycket vagt. En annan viktig skillnad är att medan exemplen hos Lombroso tjänar till att illustrera och ge stöd åt teorin om geniet, ville Möbius använda sin medicinska sakkunskap för att bättre förstå de tänkare och författare han skrev om.¹¹⁸

En av Möbius' kollegor inom neurologin, Münchenläkaren Leopold Löwenfeld, gav några år in på det nya århundradet ut en skrift om geniet: *Ueber die geniale Geistesthätigkeit* (1903). Löwenfeld hade 1887 gjort sig ett namn med en mycket spridd bok om modediagnosen neurasteni, *Die moderne Behandlung der Nervenschwäche (Neurasthenie)*, som bland annat översattes till svenska 1895. Boken om geniet tar sikte på geniets betydelse för bildkonsten, och är i grunden en uppgörelse med tanken att geniet till sin natur är patologiskt. Visst kan det förekomma att vissa personers genialitet har ett sjukligt ursprung, menar Löwenfeld, och exemplifierar detta med Schopenhauer. Men mot Schopenhauer kan man ställa en Kant, vars geni var fullständigt sunt. Erfarenheten visar att geni kan ha både sjukligt och friskt ursprung.¹¹⁹ Löwenfeld diskuterar frågan utifrån en genomgång av synen på geniet i medicinen från Moreau och Lombroso och framåt (än idag fungerar hans skrift som en användbar översikt över genidiskussionen), och ansluter sig till Toulouses och Hirschs uppfattning om geniet som möjligen accidentellt förbundet med vansinnet, men inte förorsakat av det.

I början av 1900-talet gavs även flera populärmedicinska skriftserier ut i Tyskland, vari flera geniskrifter ingår. Viktigast torde serien *Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens*, utgiven av Leopold Löwenfeld och Hans Kurella för förlaget Bergmann i Wiesbaden. Den gavs ut i hela 127 delar mellan 1900 och 1926, och innehåller bland annat böcker om Otto Weininger, Maupassant och van Gogh, utöver att Löwenfelds *Ueber die geniale Geistesthätigkeit* och Möbius' *Ueber das Pathologische bei Nietzsche* gavs ut inom ramen för den.¹²⁰ En annan sådan populärmedicinsk serie var *Grenzfragen der Literatur und Medizin*, redigerad av Siegfried Rahmer och publicerad av Ernst Reinhardt i München. Denna serie hade inte alls samma genomslag och livslängd, men åtta studier gavs ändå ut mellan 1906 och 1908. Rahmer själv gav ut en liten bok om Strindberg som söker

visa att han bar på en patologisk melankoli som förorsakats av hans otrygga barndom.¹²¹ Utöver den publicerades studier om Dostojevskij, Grabbe och Poe, samt böcker om musik och diktning, om minne, ärfthet och instinkter, om diktning och klimat, och om kriminalromanen.

Geni och vansinne i brittisk medicin

I England finner man två relativt tidiga auktoriteter som ofta citeras och som i alla fall delvis snuddar vid genifrågan: Francis Galton och Henry Maudsley. Galton intresserade sig i synnerhet i två böcker för de ärftliga faktorerna bakom geniet, och hur man skulle kunna renodla mänsklighetens högsta egenskaper för att på så sätt förfina vår art. Galton menar att vi på grund av fördomar och vanor i det moderna samhället i stor utsträckning låter dem fortplanta sig som vi egentligen minst av allt vill skall göra det, medan omvänt de vars anlag skulle bäst behövas inte får någon avkomma. Hans *Hereditary genius* från 1869 undersöker på statistisk väg ärftheten hos en rad grupper av personer som han menade skulle avslöja geniets ärfthet, medan *Inquiries into human faculty* från 1883 diskuterar mänskliga egenskapers uppkomst och ärfthet i ett bredare perspektiv.¹²² Galton är tämligen öppen för möjligheten att det i alla fall kan finnas ett inslag av vansinne i de stora tankarnas födelse: "Great men may be even indebted to touches of madness for their greatness; the ideas by which they are haunted, and to whose pursuit they devote themselves, and by which they rise to eminence, having much in common with the monomania of insanity." När han ett par rader senare anför ett exempel på denna geniets monomani väljer han Sokrates och hans demon: "To take a single instance, Socrates, whose *daimon* was an audible not a visual appearance, was, as has been often pointed out, subject to cataleptic seizure, standing all night through in a rigid attitude."¹²³

Samtidigt som Galton genomförde sina statistiska undersökningar arbetade Henry Maudsley med en stor bok om sinnets fysiologi och patologi, som första gången gavs ut 1867. Den utökades sedermera kraftigt, och de båda delarna publicerades separat. Störst betydelse tycks delen om de mentala patologierna fått, som gavs ut 1879 som *The pathology of mind*. Maudsley kritiserar i sin bok Galton för sitt frikostiga genibegrepp: "Mr. Galton, who wrote a book to prove that genius is hereditary, counting among his examples hardly more than two or three cases of true genius"¹²⁴ I ett kapitel om vansinnets symptom kommer han sedan flera gånger in på geniets närhet till vansinnet. Först talar han om hur degenerationen inom en familj kan yttra sig som geni hos en familjemedlem och hos någon annan som vansinne eller epilepsi.¹²⁵ När det sedan är tal om den stegrade nervkänslighet som kan nalkas det sjukligas domäner konstaterar Maudsley att den kan vara av gagn för den som äger den:

Such men as Edgar Allan Poe and De Quincey illustrate this great subtlety of sensibility amounting almost to disease, and so far give colour to the extravagant assertion of a French author (Moreau de Tours), that a morbid state of nerve element is the condition of genius. It must not be lost sight of, however, that a person so constituted is nowise an example of the highest genius; for he lacks, by reason of his great sensibility, the power of calm, steady, and comprehensive mental assimilation, and must fall short of the highest intellectual development.¹²⁶

Om Maudsley med dessa rader tycks öppna för att geniet är ett patologiskt fenomen stänger han dock genast den möjligheten. Det slags geni som Poe och de Quincey äger är knappast den högsta formen av geni, konstaterar han. ”Albeit it might be said by one not caring to be very exact that the genius of an acutely sensitive and subjective poet betokened a morbid condition of nerve element, yet no one, after a moment’s sober reflection, would venture to speak of the genius of such men as Shakspeare and Goethe as arising out of morbid conditions.”¹²⁷

Galton och Maudsley var båda huvudsakligen verksamma före Lombrosos storhetstid, och ingen av dem förhåller sig explicit till Lombroso (medan han däremot hänvisar till dem). Några av Lombrosos brittiska lärjungar förde däremot fram hans geniteorier. Havelock Ellis, mest känd som sexolog men med ett stort författarskap inom medicinens olika områden, översatte *L'uomo di genio* till engelska 1891.¹²⁸ Samma år gav den skotske läkaren John Nisbet ut en bok om geniet som i mångt och mycket presenterar Lombrosos idéer för en brittisk läsekrets: *The insanity of genius*. Nisbet framhåller Lombrosos betydelse för förståelsen av brottslighetens orsaker: ”The investigations of Lombroso and others leave no room for doubt that crime is literally a moral insanity, depending in the main upon congenital causes.”¹²⁹ I synnerhet vill han visa att Lombroso löst frågan om geniet. Det är i princip omöjligt att hitta ett enda exempel på ett geni som inte, genom sin egen person eller genom sitt arv, är sjukligt, hävdar Nisbet.¹³⁰

I sitt försvar för Lombroso går Nisbet till angrepp mot sina brittiska föregångare. Så ger han Galton rätt i att intellektuell förmåga inte fördelas slumpvis, utan håller sig till några familjer. Men så snart han konstaterat det tar han avstånd från Galton: ”This does not imply, however, that genius is *per se* hereditary. What runs in the blood is nerve-disorder, of which genius is the occasional outcome.”¹³¹ Och han ägnar stort utrymme åt att visa att Shakespeare, Maudsleys huvudexempel på ett geni så kärnfriskt att han i sig vederlägger teorin om geniets sjuklighet, bar på sjukliga anlag. Inte så att Shakespeare själv var sjuklig. Men den mycket korta livslängden hos hans syskon – Nisbet hävdar att syskonskaran i genomsnitt blev 32 år, och då drog skalden själv med sina 52 år upp detta tal en bra bit – vittnar om att det knappast rörde sig om en sund

familj. Omständigheterna kring Shakespeares död är också sådana, menar Nisbet, att det finns mycket som talar för ett epileptiskt eller paralytiskt anfall.¹³² Längre fram kommer han tillbaka till Shakespeare, och hävdar att en kreativitet av hans slag i sig inte kan förstås annat än som ett sjukligt fenomen: "Such immense creative power as Shakespeare's can only be understood in connection with a morbid impressionability."¹³³

Avslutning

1800-talsmedicinens intresse för geniet utmärks av några ständigt återkommande tankefigurer. Ett genomgående drag hos de kriminalantropologer, psykiatriker och neurologer som här diskuterats är en tro att de genom sina medicinska kunskaper ägde en särskild insikt i människans psyke som gjorde att de hade möjlighet att nå en djupare förståelse av geniets skapelser än lekmanen, om denne också råkade vara specialist inom litteratur eller filosofi. Vidare kan man skönja en utbredd tro att geniernas upptäckter och insikter är vetenskapligt användbara. Hos Lombroso och hans lärjungar är denna uppfattning särskilt viktig: geniets intuitioner troddes av dem kunna utnyttjas av vetenskapen för att vinna insikter som egentligen ligger flera årtionden framåt i tiden. Hos deras meningsmotståndare är tron på geniets vetenskapliga fruktbarhet mindre programmatisk och mindre explicit, men likväl saknas den egentligen aldrig. Vidare finns en polemisk sida hos alla dessa vetenskapsidkare: man kan utan ansträngning finna en vilja att använda vetenskapens prestige för att vederlägga sina meningsmotståndare. Inte sällan stegras denna polemiska sida till ett försök att visa att filosofiska system och litterära skapelser som uppfattades som farliga och subversiva var sprungna ur ett sjukligt tänkesätt.

Det är frestande att se genifrågan som ett uttryck för 1800-talsmedicinens expansionssträvanden. Gränserna mellan vetenskap och icke-vetenskap och mellan de olika disciplinerna var under omförhandling, och medicinens utövare utnyttjade läget för att söka utvidga det område över vilket de hade tolkningsföreträde. Precis som brottslingsteorierna kan ses som ett försök från medicinutövarnas sida att införliva stora delar av juridiken med medicinen kan genifrågan ses som ett försök att ta kontrollen över litteraturen och filosofin.

Summary

The pathology of genius. A study of the concept of genius in nineteenth-century medicine. By Tobias Dahlkvist. In the mid-nineteenth century, the ancient notion that genius is a form of insanity suddenly became the topic of intense medical interest. Beginning with the French physician Lélut's 1836 study of Socrates, *Du démon de Socrate*, a number of prom-

inent nineteenth century doctors developed theories that sought to explain genius with reference to various medical conditions. The most important and controversial of these theories was Cesare Lombroso's attempt in *L'uomo di genio* (1888) to show that genius, just like the innate tendency to commit crime that he claimed to have observed in the majority of criminals, was a form of masked epilepsy. Lombroso's opponents, in particular the followers of the French Lyon school, developed an alternative theory according to which genius was a higher form of reason and a future, more highly developed form of human appearing in advance.

The paper seeks to demonstrate that the medical theories of genius were in fact an important scientific topic in the late nineteenth century. It aims to show that Lombroso's notion that genius was a positive counterpart to the born criminal, whose intuitive insights can be put to use by science and solve the very problems that the born criminal causes, meant that the theories on genius were in fact an aspect of criminal anthropology that was much more important than previous research has noted.

Keywords: genius, genius and insanity, criminal anthropology, Cesare Lombroso, Alexandre Lacassagne.

Noter

1. Arbetet med denna uppsats skedde inom forskningsprojektet "Geniets patologi. Synen på geni och vansinne inom medicin och vetenskap, 1850–1930", som finansieras av Riksbankens jubileumsfond.

2. Platon: *Sokrates försvarstal*, övers. Jan Stolpe, i: *Skrifter*, vol. 1 (Stockholm, 2000), 31 c–d.

3. Georges Canguilhem: *La connaissance de la vie* (1952; utökad utgåva, Paris, 2009), 99. Canguilhems skrivsätt gör honom extremt svårövertalad, men så här lyder hans kommentar i sin helhet: "Kanske låter det sig sägas att de vetenskapliga teorierna, vad gäller de fundamentala begrepp som de låter fästa i sina tolkningsprinciper, är ympade på antika bilder, och, skulle vi säga, på myter, om inte denna term idag med viss rätt har nedvärderats till följd av det användande av den som gjorts av filosofer uppenbart skapade med propaganda- och mystifikationssyften." Om inget annat uppges står jag själv för översättningen av alla citat.

4. Delia Frigessi: *Cesare Lombroso* (Torino, 2003), 291–326; Jutta Person: *Der pathographische Blick. Physionomik, Atavismustheorien und Kulturkritik 1870–1930* (diss. Köln; Würzburg, 2005); Renzo Villa: *Il deviante e i suoi segni. Lombroso e la nascita*

dell'antropologia criminale (Milano, 1985).

5. Andrea Rondini: *Cose da pazzi. Cesare Lombroso e la letteratura* (Pisa & Roma, 2001).

6. George Becker: *The mad genius controversy. A study in the sociology of deviance* (Beverly Hills & London, 1978).

7. Platon: *Gästbudet*, övers. Jan Stolpe, i: *Skrifter*, vol. 1 (Stockholm, 2000), 220 c–d. Se också 174 d, där det skildras hur Sokrates på vägen till Agathons bjudning plötsligt "försjunkit in i sig själv", och står kvar och grubblar över något på gatan och låter sällskapet gå i förväg.

8. Roy Porter: *A social history of madness. Stories of the insane* (London, 1987), 65.

9. En bok med titeln *Great abnormalities* finns visserligen, men är från 1968. En *Infirmities of genius* finns likaledes, men gavs ut 1833, innan genifrågan hade tagit form på allvar, och satte heller inga som helst spår i den medicinska genilitteraturen.

10. Louis-Francois Lélut: *Du démon de Socrate. Specimen d'une application de la science psychologique à celle de l'histoire* (Paris, 1836). Samme författare gav senare också ut en bok om Pascal: *L'amulette de Pascal. Pour servir à l'histoire des hallucinations* (Paris, 1846). Om Lélut, se även Lars

O. Lundgren: *Sokratesbilden. Från Aristofanes till Nietzsche* (diss. Stockholm, 1978), 136 f.

11. Lélut: *Du démon de Socrate*, 174.

12. Jacques-Joseph Moreau (de Tours): *La psychologie morbide dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire* (Paris, 1859).

13. Gerhard Scharbert: *Dichterwahn. Über die Pathologisierung von Modernität* (München, 2010), 96 f.

14. Moreau (de Tours): *Du haschich et de l'alienation mentale: Études psychologiques* (Paris, 1845).

15. Moreau (de Tours): *La psychologie morbide*, 386.

16. *Ibid.*, 369.

17. Ian R. Dowbiggin: *Inheriting madness. Professionalization and psychiatric knowledge in nineteenth-century France* (Berkeley, Los Angeles & Oxford, 1991), särskilt kapitel 3. Dowbiggin intresserar sig tyvärr inte för genifrågan. Att liknande expansionssträvanden präglade psykiatrin också utanför Frankrike understryks i Person: *Der pathographische Blick*, s. 11.

18. Moreau (de Tours): *La psychologie morbide*, 464.

19. *Ibid.*, 493.

20. *Ibid.*, 563.

21. Pierre Flourens: *De la raison, du génie et de la folie* (Paris, 1861), 116.

22. Friedrich Nietzsche: *Nachlaß 1885–1887, Werke: Kritische Studienausgabe*, vol. 12, red. Giorgio Colli & Mazzino Montinari (München, Berlin & New York, 1999), fragment 2 [23], hösten 1885–hösten 1886, 76: "Tänkt länge på denna den religiösa genialitetens och följaktligen också det 'metafysiska behovets' ursprungshärd, den 'religiösa neurosen'; – med det i Frankrike berömda och till och med ordspråkliga uttrycket, ovilligt i minnet, som låter förstå så mycket om den franska andens hälsa: 'le génie est une neurose' [sic!]. –"

23. Pellagra är en bristsjukdom som vi idag vet beror på underskott av vitamin PP (en av B-vitaminerna), och som i sina sista stadier kan ge allvarliga psykiska symptom. Lombrosos tes var att den fattiga bondebefolkningen fick i sig något slags toxin genom att de åt omogen eller gammal och möjlig majs; i själva verket var problemet snarare en ensidig diet, att de åt mycket litet utöver den majs som de odlade.

24. Frigessi: *Cesare Lombroso*, 42. Lite senare (97) skriver hon också att Lombroso

1860 försökte intressera det milanesiska vitterhetssamfundet (Società di Scienze e Lettere a Milano) för ett föredrag om "Geniet och brottet studerade i ett sinnessjukhus" ("Il genio e il delitto studiato in un manicomio").

25. Vetenskapshistorikern Renzo Villa understryker att *Genio e follia* är det första exemplet på det arbetssätt som Lombroso tidigt gjorde till sitt, och som gick ut på att en kärna av iakttagelser förblir grunden och stora mängder av nya exempel och utvikin­gar omsider fogas till denna; se Villa: *Il deviante e i suoi segni*, 115.

26. Jochen Schmidt: *Die Geschichte des Geniegedankens in der deutschen Literatur, Philosophie und Politik 1750–1945*, 2 vol. (Darmstadt, 1985), vol. II, 8.

27. Jämförelsen mellan Florens och Pisa återfinns inte i förstaupplagan, utan dyker upp i den utökade andra utgåvan från 1872: Cesare Lombroso: *Genio e follia*, seconda edizione completamente rifusa ed ampliata (Milano, 1872), 28 f.

28. Lombroso: *Genio e follia. Prelezione ai corsi di antropologia e clinica psichiatria presso la R. Università di Pavia* (Milano, 1864), 34 ff.

29. *Ibid.*, 44.

30. Villa konstaterar att *Genio e follia* "inte säger någonting substantiellt originellt", utan bara upprepar vad Lélut och Moreau sagt före honom: *Il deviante e i suoi segni*, 115.

31. Lombroso: *Genio e follia* (1864), 34.

32. Lombroso: *Genio e follia. In rapporto alla medicina legale, alla critica ed alla storia*, quarta edizione (Torino, 1882), 244. Frasen återfinns med delvis annan stavning (i stället för den idag föråldrade pluralformen *geni* används där exempelvis den ännu mer obsoleta formen *geni*) redan i *Genio e follia* (1864), 46.

33. George Beckers i inledningen nämnda *The mad genius controversy* lider svårt av att författaren tycks omedveten om att Lombrosos system genomgick denna genomgripande förändring. Becker diskuterar Lombroso utifrån en engelsk utgåva av en av hans böcker, utgiven 1891, och tillskriver honom då åsikten att geniet är ett sjukligt fenomen. Eftersom han vill dela in de diskuterade författarna i olika kategorier med avseende på hur de förhåller sig till geniets sjuklighet leder det till direkt felaktiga resultat att inskränka sig till denna utgåva.

34. Lombroso: *Genio e follia*, terza edizione ampliata (Milano, 1877).

35. Ett exempel är Poe, som under namnet Foè finns med som ett exempel på ett dipso-maniskt geni redan i 1864 års *Genio e follia*, och som från 1882 års fjärdeutgåva och i synnerhet i *Genio e degenerazione* från 1897 fyller en viktig funktion. Det fanns redan på 1880-talet en källkritisk litteraturhistorisk litteratur om Poe, med John Henry Ingrams biografi *Edgar Allan Poe. His life, letters, and opinions*, 2 vol. (London, 1880) och den franske naturalistiske kritikern och översättaren Émile Hennequins båda essäer om Poe: "Vie d'Edgar Allan Poe" i Poe: *Contes grotesques*, övers. Émile Hennequin, (3:e utgåva, Paris, 1882), 1–48 och "Edgar Allan Poe" (1885), i: Écrivains francisés. *Dickens, Heine, Tourguéneff, Poe, Dostoïewski, Tolstoi*. (Paris, 1889). Men även om Lombroso var medveten om dessa texters existens, och en gång till och med påstår sig citera Ingram – i själva verket citerar han en mycket partisk text av Sarah Helen Whitman, Poes väninna, under en kort period rentav hans fästmö – är det inte dem han bygger sitt resonemang på, utan i första hand på Baudelairens "Edgar Poe, sa vie et ses œuvres" från 1856. Baudelairens essä byggde på ett ytterst skralt biografiskt material men desto mer på en känsla av samhörighet med Poe, och torde mer än någon annan text ha bidragit till myten om Poe. Baudelaire väljer helt bort det nedlåtande moraliserande tonläge som större delen av den tidiga Poelitteraturen annars använder och väljer att se Poes leverne och död genom ett tragiskt raster, varvid han talar om Poes drickande som "ett mnemoniskt medel, en arbetsmetod", och tillägger: "Poeten hade lärt sig att dricka, som en omsorgsfull skriftställare övar sig i att föra anteckningar." Charles Baudelaire: "Edgar Poe, sa vie et ses œuvres" (1856), *Œuvres complètes II*, Bibliothèque de la Pléiade, red. Claude Pichois (Paris, 1976), 315. Trots Lombrosos uttalade positivism är hans Poebild alltså nästan helt baserad på källor som medvetet odlar en mytisk bild av Poe, och den bidrar också själv till denna myt. Jag diskuterar exemplet Poe i "Alcoholic and epileptic nightmares". Cesare Lombroso, Poe and the pathology of genius" i *Poe studies* (under utgivning).

36. Jonathan R. Hiller: "Lombroso and the science of literature and opera", i: *Ce-*

sare Lombroso handbook, red. Paul Knepper & Per Jørgen Ysterhede (Florence, KY, 2012), 230.

37. Lombroso: *Genio e follia* (1882), 60. Jag har som synes inte försökt normalisera stavningen av namnen utan återger dem enligt Lombrosos ofta mycket egenartade ortografi.

38. Lombroso: *L'uomo di genio. In rapporto alla psichiatria, alla storia ed all'estetica*, quinta edizione del Genio e follia completamente mutata (Torino, 1888), 373.

39. Villa: *Il deviante e i suoi segni*, 181.

40. Frigessi: *Cesare Lombroso*, 186.

41. Mary Gibson visar i sin *Born to crime. Cesare Lombroso and the origins of biological criminology* (Westport & London, 2002), 22–26 genom en exemplarisk genomgång av hur Lombrosos bild av den födda brottslingen förändras genom de olika utgåvorna av *L'uomo delinquente* hur Lombroso måste läsas för att man skall få en rättvisande bild av hans teorier. Det är ett problem i litteraturen om kriminalantropologins historia att man alldeles för ofta nöjer sig med att gå till en utgåva av Lombrosos verk (och i regel då till en ofullständig engelsk översättning) och tillskriver honom en viss uppfattning. Men endast om man följer hans tänkandes utveckling och noga håller koll på vilken hans position var vid en given tidpunkt kan man göra Lombroso rättvisa.

42. Om den dolda epilepsin, se Owsei Temkin: *The falling sickness. A history of epilepsy from the Greeks to the beginnings of modern neurology* (1945; rev. utg.; Baltimore & London, 1994), 316–327.

43. *Ibid.*, 362 f.

44. *Actes du premier congrès international d'anthropologie criminelle. Biologie et sociologie (Rome, novembre 1885)* (Turin, Rome & Florence, 1886–87), 278.

45. Lombroso: *L'uomo di genio* (1888), 193.

46. *Ibid.*, 374.

47. Om Lombrosos och kriminalantropologins förhållande till Dostojevskij, se min "The epileptic genius. The use of Dostoevsky as an example in the medical debate over the pathology of genius", *Journal of the History of Ideas* 76 (2015).

48. Brev från Leopardi till Gian Pietro Vieusseux, daterat den 4 mars 1826, i Giacomo Leopardi: *Epistolario*, 2 vol., red. Franco Brioschi & Patrizia Landi (Torino,

1998), vol. 1, 1096 f. ”Först av nödvändighet och mot min vilja, senare genom en böjelse född ur en vana omvandlad till natur och vorden outplånlig, har mitt liv alltid varit och är och kommer för alltid att förbli ensamt, också mitt i samtal, i vilka, för att säga det på engelska, jag är mera *absent* än vad en blind och döv skulle vara. Denna *absence*-last [vizio dell’*absence*] är hos mig ohjälplig och förtvivlad.”

49. Lombroso: *Genio e degenerazione. Nuovi studi e nuove battaglie* (Palermo, 1897), 65. Om Lombrosos Leopardibild, se min *Förtvivlans filosofi. Vilhelm Ekelund och mottagandet av Giacomo Leopardi i Skandinavien* (Lund, 2010), 70–75, och Rondini: *Cose da pazzi*, 66 ff.

50. Lombroso: *L’uomo di genio* (1894), 702 ff.

51. Om Nordaus liv och gärning, se särskilt Christoph Schulte: *Psychopathologie des Fin de siècle. Der Kulturkritiker, Arzt und Zionist Max Nordau* (Frankfurt am Main, 1997).

52. Max Nordau: *Entartung*, 2 vol. (1892–93; andra utgåva, Berlin, 1893). Christoph Schulte framhåller i sin biografi över Nordau i männe något överdrivna ordalag *Entartungs* originalitet: ”Nordau är med de båda banden av sin *Entartung* några år före Freud den förste tänkare som betraktar hela fin de siècle-kulturen ur psykopatologens perspektiv, han är den första författare överhuvud taget som använder den samtida psykopatologins hela arsenal på kulturkritiken och därvidlag inte sätter teologen, filosofen, historikern eller sociologen på tronen som domare över kultur och okultur, utan själsläkaren.” Schulte: *Psychopathologie des Fin de siècle*, 129.

53. Begreppet degeneration var redan före Nordau av stor betydelse för sekelskiftets självbild. Nordau följde, liksom de allra flesta, Bénédict-Auguste Morels begreppsbruk, varvid degeneration förstås som en genom en skadlig miljö uppkommen sjuklig avvikelse som a) är till men för överlevnaden, och b) ärvs ned till kommande generationer. För en djupgående diskussion av degenerationsfrågan i sekelskiftets Europa (främst Frankrike och Italien), se Daniel Pick: *Faces of degeneration. A European disorder, c. 1848–c. 1918* (Cambridge, 1989).

54. Nordau: *Entartung*, vol. 1, 232 f., vol. II, 262 och 445 f.

55. Mark M. Anderson: ”Typologie et caractère. Max Nordau, Cesare Lombroso et l’anthropologie criminelle”, i Delphine Bechtel, Dominique Bourel & Jacques Le Rider (red.): *Max Nordau (1849–1923). Critique de la dégénérescence, médiateur franco-allemand, père fondateur du sionisme* (Paris, 1996), 121–131, här 129: ”Man får anstränga sig för att överhuvud taget förklara för sig hur han kunde ignorera motsägelsen mellan å ena sidan Lombrosos atavistiska brottslingstyp och, å den andra, den roll som spelades av miljön i den lamarckistiska transformismen.” Se också Mariacarla Gadebusch-Bondi: *Die Rezeption der kriminalanthropologischen Theorien von Cesare Lombroso in Deutschland von 1880–1914* (Husum, 1995), 104, som argumenterar för att Lombrosos teorier ofta förvanskades av både Nordau och den andre av Lombrosos båda viktigaste allierade i Tyskland, Hans Kurella, med påföljd att Lombroso ofta kommit att förknippas med åsikter som han själv inte hyste.

56. Nordau: *Entartung*, vol. 1, 45.

57. *Ibid.*, vol. II, 559 f.

58. Hans-Peter Söder: *That way madness lies. Max Nordau on fin-de-siècle genius* (High Wycombe, 2009), 134.

59. Lombroso: *Genio e degenerazione*, 240 f. Se dock Person: *Der pathographische Blick*, 116, not 33, som mot Gadebusch-Bondi argumenterar för att Lombroso i sin polemik mot Nordau av strategiska skäl utgav sig för att vara en konstens försvarare, och att man måste akta sig för att överdriva skillnaderna mellan dem.

60. Enrico Ferri: *I delinquenti nell’arte* (Genova, 1896), fransk utgåva: *Les criminels dans l’art et la littérature*, övers. Eugène Laurent (Paris, 1897).

61. Gibson: *Born to crime*, 31.

62. Ferri presenterar detta system i flera av sina böcker, däribland *I delinquenti nell’arte*, 17.

63. Scipio Sighele: *La letteratura tragica* (Milano, 1906), fransk utgåva: *Littérature et criminalité*, övers. Erich Adler (Paris, 1908).

64. Sigheles viktigaste verk var boken *La folla delinquente* (1891).

65. Om Patrizi, se min *Förtvivlans filosofi*, 79–82.

66. Cesare Lombroso & Guglielmo Ferrero: *La donna delinquente, la prostituta e*

la donna normale (1893; andra utgåvan, Torino & Roma, 1894), plansch III.

67. Lombroso: *Genio e degenerazione*, 169.

68. Gibson: *Born to crime*, 65, apropå Lombrosos kommentarer om de Staëls manliga ansikte, George Sands mörka röst och manskläder, George Elliots maskulina utseende och Mary Wollstonecrafts degeneration.

69. Lombroso: *Genio e degenerazione*, 169.

70. Se deltagarförteckningen i *Actes du premier congrès international d'anthropologie criminelle*, 41–46.

71. *Actes du premier congrès international d'anthropologie criminelle*, 166.

72. Robert A. Nye: *Crime, madness, & politics in modern France. The medical concept of national decline* (Princeton, 1989), 97 f.

73. Pick: *Faces of degeneration*, 140.

74. Gibson: *Born to crime*, 248.

75. Och det är avgjort så att Nyes omdömen om Lombroso och hans inställning till degenerationen är baserade på en alltför ringa kunskap om utvecklingen i hans tänkande. När han exempelvis talar om hur den födda brottslingen beskrevs som en atavism och som ett symptom på epilepsi (*Crime, madness & politics*, 99) missar han att degenerationstanken är en förenande länk mellan dem: när Lombroso börjat betrakta brottslingen (och geniet) som dolda epileptiker hade han kommit att ompröva sin position, och betrakta atavismen som ett specialfall av degenerationen. Tron på degenerationen var alltså inte alls, som Nye menar (97 f.), något som utmärkte Lyonskolan mot Lombroso.

76. Nye: *Crime, madness & politics*, 114. Nye tillägger: "Perhaps more than any other single figure Tarde provided the theoretical structure for a social interpretation of crime."

77. Gabriel Tarde i diskussionen efter ett föredrag av en Gauckler om betydelsen av sociala och antropologiska element vid bestämmande av straff, i *Actes du troisième congrès international d'anthropologie criminelle, tenu à Bruxelles en août 1892 sous le haut patronage du gouvernement* (Bruxelles, 1893), 335 f.

78. Édouard Toulouse: Émile Zola. *Enquête médico-psychologique sur la supériorité*

rité intellectuelle (Paris, 1896). Om Toulouse, se Pick: *Faces of degeneration*, 76 ff.

79. Toulouse: Émile Zola, 20.

80. *Ibid.*, 22.

81. En del av Toulouses resultat är verkligen intressanta. Bland tidsbundna resonemang om hur Zolas rasmässiga bakgrund påverkade hans intellekt eller en beskrivning av Zolas diet som väl möjligen har anekdotiskt värde för eftervärlden finner man exempelvis ett avsnitt om Zolas förmåga att minnas ord och formuleringar. Det visade sig att Zolas färdigheter inom detta område låg en bit under genomsnittet, synnerligen förvånande för en författare. När Toulouse lät Zola läsa utsnitt ur olika välbekanta romaner hade han svårt att placera dem: inte ens när han fick läsa en passage ur en av hans egna böcker lyckades han identifiera rätt författare.

82. *Ibid.*, 40 och 49.

83. *Ibid.*, 142.

84. *Ibid.*, 166 och 250 ff.

85. *Ibid.*, 280.

86. Nye: *Crime, madness & politics*, 113.

87. Inte heller Martine Kaluszynskis historiska undersökning av Lyonskolans utveckling i *La République à l'épreuve du crime. La construction du crime comme objet politique 1880–1920* (Paris, 2002) ägnar geniestudierna något som helst utrymme.

88. Gaston Loygue: *Un homme de génie. Th.-M. Dostoïewsky. Étude médico-psychologique* (Lyon & Paris, 1904), 104.

89. Opublicerad föreläsning av Lacasagne, citerad i *ibid.*, 175.

90. *Ibid.*, 177.

91. Liksom han för all del ägde motståndare i Italien. Se exempelvis Gianmaria Borio: *Il genio. Un capitolo di psicologia* (Milano, 1899).

92. Lombroso: *L'homme de génie*, övers. Fr. Colonna d'Istria, förord Ch. Richet (Paris, 1889). En andra upplaga trycktes 1896.

93. Den tyska utgåvan från 1890 (*Der geniale Mensch*) och den engelska från 1891 (*The man of genius*) är vad det tycks identiska med den franska, men påstås inte vara översatta efter den sjätte utgåvan.

94. Richet: "Préface", VIII.

95. *Ibid.*, xvii.

96. Fr. Colonna d'Istria: "Le génie et les métamorphoses de la folie", *Revue philosophique de la France et de l'étranger* xxvii (1889), 385–392.

97. Det var förvisso inget ovanligt att *Revue philosophique* publicerade artiklar om teman som vanligen dryftades av psykiatriker och naturvetenskapsmän. Tidskriftens grundare (och vid denna tid alltjämt dess utgivare) var psykologen Théodule Ribot, och bland de regelbundna bidragslämnarna fanns läkare som Charles Féré och Henri Joly.

98. Colonna d'Istria: "Le génie et les métamorphoses de la folie", 386.

99. *Ibid.*, 392.

100. Carl von Seidlitz: *Dr. Arthur Schopenhauer vom medicinischen Standpunkte aus betrachtet* (Dorpat, 1872).

101. Th. Puschmann: *Richard Wagner. Eine psychiatrische Studie* (Berlin, 1873), 7.

102. *Ibid.*, 27.

103. Nordau: *Entartung*, vol. 1, 305.

104. F. W. Hagen: "Ueber die Verwandtschaft des Genie's mit dem Irresein", *Allgemeine Zeitschrift für Psychiatrie und psychisch-gerichtliche Medizin* 33 (1877), 640–75.

105. Paul Radestock: *Genie und Wahnsinn. Eine psychologische Untersuchung* (Breslau, 1884), 49.

106. Lombroso: *Genie und Irrsinn. In ihren Beziehungen zum Gesetz, zur Kritik und zur Geschichte*, övers. A. Courth (Leipzig, utan år [1887]), idem: *Der geniale Mensch*, övers. M. O. Fraenkel (Hamburg, 1890). Den första av böckerna översattes efter den fjärde upplagan från 1882; i den andra däremot medtogs som tidigare nämnts material som vid denna tidpunkt ännu inte publicerats på italienska men som införlivades i 1894 års sjätte upplaga.

107. Lombroso: *Genie und Entartung*, övers. Ernst Jentsch (Leipzig, 1910).

108. William Hirsch: *Genie und Entartung. Eine psychologische Studie* (Berlin & Leipzig, 1894), 83. Samma kritik riktas lite tidigare mot Moreau (de Tours): "Försöket att på något sätt definiera eller förbinda det med ett psykologiskt begrepp, görs överhuvudtaget inte av Moreau."

109. *Ibid.*, 90.

110. Den bristande statistiken anför Hirsch senare även mot Nordau. Han menar att särskilt hysteristatistiken är så opålitlig att det inte finns någon möjlighet att med sin vetenskaplighet i behåll hävda att hysterin kraftigt tilltagit under 1800-talets slutskede: *ibid.*, 206.

111. Lombroso: *Entartung und Genie*.

Neue Studien, red. och övers. Hans Kurella (Leipzig, 1894). Se översättarens förord, s. VI, där denne talar om hur en liten skrift med titeln *Genie und Entartung* gavs ut efter att deras egen titel hade tillkännagivits, och "vars utläggningar beror på ett absolut missförstånd av Lombrosos genialitetsteori".

112. *Ibid.*, 131, fotnot och 277, fotnot. Det är inte minst intressant att Lombroso diskuterar Strindberg på detta sätt: *Entartung und Genie* gavs trots allt ut tre år innan *Inferno*, den roman som brukar betraktas som en psykosskildring, publicerades. Rimligen var det *En dâres försvarstal*, som under titeln *Beichte eines Thoren* hade getts ut i en tysk piratutgåva 1893, som Lombroso bygger sitt omdöme på.

113. P. J. Möbius: *Ueber Schopenhauer* (Leipzig, 1899), 61 f.

114. *Ibid.*, 76.

115. *Ibid.*, 8 ff.

116. Möbius: *Ueber das Pathologische bei Nietzsche* (Wiesbaden, 1902). Se särskilt 66 ff., där Möbius diskuterar hur bildspråket i den fjärde delen av *Zarathustra* diskuteras som sjukdomssymptom.

117. *Ibid.*, 29.

118. Psykiatrihistorikern Holger Steinberg understryker i sin studie av Möbius, *Als ob ich zu einer steinernen Wand spräche. Der Nervenarzt Paul Julius Möbius. Eine Werkbiographie* (Bern, 2005), 267 ff., att dennes anspråk, i synnerhet i Schopenhauerboken, var att bidra till förståelsen av hans filosofi, och inte alls att avfärda Schopenhauer genom att sjukförklara honom.

119. L. Löwenfeld: *Ueber die geniale Geistesthätigkeit mit besonderer Berücksichtigung des Genie's für die bildende Kunst* (Wiesbaden, 1903), 35 ff. Löwenfeld tar Schopenhauer i försvar mot Lombrosos påståenden att han var sinnessjuk, men menar likväl att hans geni ägde patologiska rötter. Kants geni däremot (37), bestod i en framstående intelligens i kombination med en beundransvärd viljekraft: sunda egenskaper som Kant ägde i särskilt hög grad.

120. 1901 gavs även en skrift av en läkare ut i serien, vars system några årtionden senare skulle inspirera ett helt annat betraktelsesätt på geniet än det som kommer till uttryck hos de figurer som diskuteras här: *Freuds Über den Traum*.

121. S. Rahmer: *August Strindberg. Eine*

pathologische Studie (München, 1907), t.ex. 24.

122. Francis Galton: *Hereditary genius. An inquiry into its laws and consequences* (London, 1869), idem: *Inquiries into human faculty and its development* (London, 1883).

123. Galton: *Inquiries into human faculty*, 176.

124. Henry Maudsley: *The pathology of mind. Being the third edition of the second part of the "Physiology & pathology of mind", recast, enlarged, and rewritten* (1867; London, 1879), 96 f.

125. *Ibid.*, 300: "It is undoubtedly true that where hereditary taint exists in a family one member sometimes exhibits considerable genius, when another is insane or epileptic."

126. *Ibid.*, 301.

127. *Ibid.*

128. Lombroso: *The man of genius* (Lon-

don, 1891). Ingen översättare är angiven, men enligt J. Edward Chamberlin skall det ha varit Ellis (som under alla omständigheter var utgivare för den bokserie som översättningen gavs ut inom, The contemporary science series, hos förlaget Walter Scott); se J. Edward Chamberlin: "Images of degeneration. Turnings and transformations", i J. Edward Chamberlin & Sander L. Gilman (red.): *Degeneration. The dark side of progress* (New York, 1985), 279.

129. John Nisbet: *The insanity of genius and the general inequality of human faculty physiologically considered* (2:a utg., London, 1891), 300.

130. *Ibid.*, 315.

131. *Ibid.*, 325.

132. *Ibid.*, 147 och 158.

133. *Ibid.*, 272.

